

V. FEJEZET

A magyarok jogai és közszabadságai a román állam területén

A román uralom alá került magyarság életének ismertetett alakulása természetesen elsősorban a védekezést igényelt. A román kormányok mindenkor igyekezete – mint láttuk – a magyarság visszaszorítására, nyelvhasználati, egyházi és közművelődési lehetőségeik egyre erősebb megnyirbálására irányult. E törekvésekkel a magyarság vezetőinek fel kellett venniük a küzdelmet. A védekezés mindenkor törvényes módon és törvényes lehetőségek felhasználásával történt. A román alkotmány és törvények nyújtotta jogok alapján a magyarság vezetői a román uralom egész tartalma alatt vállalták és hősiességgel vezették a magyarság önvédelmi küzdelmét. Küzdelmükben csakhamar tapasztalták, hogy az alkotmányban és törvényekben biztosított emberi- és más szabadságjogok gyakorlatilag nagyon ritkán, vagy pedig csak bizonyos kemény korlátok között érvényesíthetők. Az egyes jogok gyakorlása tekintetében a román állam területén majdnem mindvégig érvényesültek az első világháború előtt a magyar uralom idején kevésbé ismert korlátozások.

Az egyéni szabadság joga

A kisebbségi szerződés szerint Románia hozzájárult ahhoz, hogy a kisebbségi lakosok számára az élet és szabadság teljes védelmét biztosítsa. Az 1923. és 1938. évi alkotmányok ugyanazon fogalmazásban határozták meg az egyéni szabadság biztosítását. „Az egyéni szabadság biztosítva van” – olvashatjuk az 1923. évi alkotmány 11. és az 1938. évi úgynevezett oktrojált királyi alkotmány 12. §-ban.¹

Az egyéni szabadság fogalmába általában a házjogot és a személyi szabadságot szokták sorolni. E jogok biztosítására az alkotmánytörvény úgy rendelkezett, hogy az alkotmány fel nem függeszthető és az ostromállapot csak külön törvénnyel rendelhető el. Ezzel szemben Nagy-Románia fennállásának 22 éves időtartama alatt 15 éven keresztül a magyarlakta területeken az ostromállapot és az előzetes cenzúra állandósult. Csupán 1928-tól 1933-ig nem volt ostromállapot.

Az ostromállapottal járó rendkívüli intézkedések természetesen az egyéni szabadság jogait egészen megszorították vagy megszüntették. A megszállás után mindjárt elrendelt ostromállapot és a békeszerződés aláírásával jogszerűen berendezkedő román államrendszer az érvényesített rendkívüli intézkedésekkel mind a házjogot, mind a személyi szabadságot erősen korlátozta. A házkutatások és lakásrekvirálások egymást érték. A kisebbséget, különösen a magyarokat amúgy is gyanakvóan nézték és a román állambiztonság szervei a legkülönbözőbb időpontokban igyekeztek az általuk gyanúsított magyarokat házkutatással ellenőrizni. „Szegegyéni szabadság, milyen paródiává lettél – állapította meg Szolnok–Doboka vármegye már említett első román főispánja, dr. Şorban idézett röpiratában. – Mikor legjobban alszol, felébreszt az állambiztonsági rendőrség, a csendőrség, vagy a bekvártélyozó hivatal, hogy igazold magad, adj élelmiszert, vagy pedig menj ki a lakásból 24 órán belül.” Şorban e megállapítása az akkori helyzetet híven tükrözte. Mint az I. fejezetben láttuk, a román

hatóságok az erdélyi magyar városokban mindent megtettek a magyar tisztviselők kiutasítására, s ezért különös előszeretettel zaklatták őket különféle lakásrekviráló rendelkezésekkel. A régi román királyságból jött tisztviselők számára magyar lakásokat rekviráltak, de azokért csak minimális bért állapítottak meg, s legtöbbször azt sem fizették. Holott némi jóakarattal rendes bérfizetés ellenében minden erőszakos rendelkezés nélkül is kaptak volna lakást, hiszen az állásukból kitett és más gazdasági lehetőségektől is megfosztott magyarok örömet adtak volna ki lakásaikat, ha abból tisztességes jövedelmet biztosíthattak volna maguknak. Erre azonban a román hatóságok nem gondoltak, noha mint vezető tisztviselők eleitől fogva szép összegű fizetéseket élveztek.

A lakásrekvirálásokat a legtöbbször korlátlan rendelkezési joggal felruházott román kormánybiztosok intézték. Ezek rengeteg visszaélést követtek el. Határozatukkal szemben semiféle fellebbezésnek nem volt helye. Kegyetlen eljárásukat nem egyszer maguk a jobb érzésű románok is elítélték. A bukaresti Dacia nevű újság 1920 tavaszán kolozsvári tudósítója tollából egy érdekes levelet közölt. A tudósító levelében megállapította, hogy a politikai vezetőknek az erdélyi városok elrománosítására irányuló törekvése dicséretreméltó ugyan, de csak bizonyos határok között jogos. „Pár hónap óta vagyok ebben a városban, s néhány felette kínos esetnek voltam tanúja. Láttam, amikor bútorokat, csomagokat dobáltak az utcára esős időben a lakáshivatal rendeletére.

Április 27-én, pénteken pedig olyan esetnek voltam tanúja, amilyenek azelőtt soha. S. Abraham, a főtér egyik boltjának tulajdonosa rendeletet kapott, hogy boltját 24 óra alatt ürítse ki, s kulcsait adja át Popa Ioan román kereskedőnek, aki nem volt megelégedve saját helyiségével, s aki vesztegetés útján kieszközölte a rekvirálási rendeletet. Abraham, mikor a rendeletet kikézbcsítették, megőrült, úgy, hogy be kellett szállítani az örültek házába. Boltját azonban kiürítették és átadták Popa Ioannak.”²

A rekvirálások mindenütt a legnagyobb rémületet és bizonytalanságot keltették. Éveken keresztül tartottak. Şorban már említett röpiratában követelte a román hatóságok jóhiszeműségét és a szabadság helyreállítását. „Egyéni szabadság nélkül – állapította meg – nincs munkaerő, nincs bizalom, nincs vidámság, nincs vállalkozási szellem, nincs haladás és nincs gyógyulás. Töröljék tehát el mindazt, ami ezt a szabadságot megváltoztatja, tehát szüntessék meg az állambiztonsági hivatalt és szűnjön meg a hadsereg beavatkozása azokba a kérdésekbe, amelyek nem tartoznak hozzá [...]. A bekvártélyozás kérdését igazságosan meg kell oldani. E kérdés megoldatlansága az állampolgár két kardinális jogába vág: a tulajdonjogba és az egyéni szabadság jogába, és nagy mértékben hozzájárul kereskedőink vállalkozási szellemének hiányához.”³

Sajnos a román főispán figyelmeztetése és kérése hiábavaló volt, mint ahogy hiábavalók voltak a későbbi években tett hasonló lépések is. Magyarok és románok egyaránt rámutattak az ostromállapot, a katonai és csendőri hatóságok rendkívüli intézkedéseinek súlyos következményeire, az állampolgári és emberi szabadságok eltiprására. Az ostromállapot változatlanul tovább tartott. A román ellenzéki pártok által 1923-ban kiadott, már említett francia nyelvű tiltakozó röpirat telve van az állampolgári jogok elfojtása feletti felháborodás kifejezéseivel. „Az egyéni szabadságokat megszüntették – olvassuk a francia nyelvű tiltakozó röpiratban. – Az ostromállapotot formálisan elrendelték Erdély összes román vidékein is, ahol ürügynek használták fel a magyarok támadó magatartását, hogy megszüntessék egy lakosság minden szabadságát, amely lakosság már nem képes felháborodását és lázadását elfojtani [...]. A lakosság mindenütt halálosan el van keseredve a közigazgatás által elkövetett napról-napra növekvő törvénytelenések miatt és azért, mert még a hadsereg erejét is felhasználják az állampolgárok legelemibb jogai ellen.”⁴

Az ostromállapot és a vele járó rendkívüli intézkedések Erdélyben 1928-ig tartottak. A lakásrekvirálások azonban ezután sem szűntek meg. 1929. február 17-én a háztulajdonosok Kolozsváron országos kongresszust rendeztek, melyen tiltakoztak a már 11 éve tartó rekvirálások ellen.⁵ Ekkor azonban a helyzet az előbbi évekhez képest annyiban volt jobb, hogy az ostromállapot megszüntetése következtében a lakásrekvirálások bizonyos meghatározott keretek között történtek, s amennyiben ezeken túlmenően jártak el, a bíróságokhoz lehetett fordulni. A bíróságok nemegyszer helyreállították döntéseikkel a jogállapotot és a törvénytelenül elvett lakásokat tulajdonosaik végre visszakaphatták. A romániai magyarság legnagyobb költőjének, Reményik Sándornak házáat így sikerült 1934-ben felszabadítani 15 évi erőszakolt bekvártélyozás után. Az ő esetében a megoldást az is késleltette, hogy házában egy román hadbíró kapott rekvirálás útján olcsó lakást, amit csak nagy nehezen lehetett tőle visszaszerezni.

1933 után ismét ostromállapotot rendeltek el, amely ettől fogva Nagy-Románia fennállása alatt megszakítás nélkül tartott egészen 1940-ig. Az újabb ostromállapot az előbbit messze felülmúlta szigorúságban és az állampolgári jogok elfojtásában. 1935 után már a legegyszerűbb vidéki utazások is egyes helyeken a legnagyobb hatósági zaklatásokat idézték elő. Különösen a székelyföldi magyar falvakban volt nagy a csendőrség rémuralma. A faluban szüleikhez hazatérő, más városokban lakó egyéneknek hazaérkezésük után 24 órán belül jelentkezniük kellett a helybeli román csendőrségen, amelynek tagjai minden, általuk nem ismert odaérkező magyarban irredenta ügynököt sejtettek. Az igazoltatások, a házkutatások napirenden voltak. A magyar papokhoz betérő utasokat szigorúan ellenőrizték, s általában a falvak magyar népének mindenféle másokkal való érintkezését a legszélsőségesebb módon akadályozták és gátolták.

Az egyéni szabadság nemcsak az otthonon kívül, hanem még az otthon falain belül is korlátozásokat szenvedett. Nemzeti ünnepek alkalmával román rendőrök járták végig a városok házait és mindenütt ellenőrizték: vajon ki van-e téve az elrendelt román zászló a házra. Ez az eljárás már a román uralom első korszakában megkezdődött, s egész végig megszakítás nélkül gyakorolták. Pedig az erdélyi románok egyes vezetői maguk is megbotránkoztak rajta. Vaida Sándor 1923-ban az erdélyi román nemzeti párt temesvári nagygyűlésén felszólalt az eljárás ellen. „A magyar uralom idején – állapította meg – nem volt szabad román zászlót kitűzni, de senkit sem kényszerítettek arra, hogy a magyar zászlót kitűzze.”⁶ Ám a figyelmeztetés ellenére tovább kényszerítették a magyarokat a saját házukra előírt román zászló kitűzésére.

A házkutatások és törvénytelen letartóztatások az ostromállapot hosszú időszaka alatt mindvégig bizonytalanságot és az egyéni szabadság jogának teljes felfüggesztését jelentették. Amint Ghiulea, a kolozsvári román egyetem szociológiatanára 1926-ban megállapította, „nincs ország a világon, ahol többet vernék, többet kínoznák a polgárokat, mint nálunk, olyan módon, hogy az erkölcsi fájdalom és megaláztatás meghaladja a fizikait. Nincs ország a világon, amelynek polgárai jobban meg volnának fosztva személyes szabadságuktól, mint országunkban. Akárkit letartóztathat akárki, bármiféle ürügy alatt, sőt mindenféle ok nélkül [...]” Ghiulea a továbbiakban rámutatott arra, hogy a letartóztatások legtöbbször ártatlanokat érnek és nem bűnösöket. Majd így folytatta: „Civilizált országokban csak bűnösöket lehet büntetni, ha bűnösségük bíróilag megállapított, és senkit sem lehet megbotozni és kínozni, ha a botozás és kínzás, mint láttuk is, nem szerepel a büntetések sorában. Visszaélésekről, ártatlanok megveréséről, tisztességes emberek elzárásáról, békés polgárok személyes szabadságának és becsületének sárba tiprásáról van szó, olyan polgárokról, akik alkotmány- és törvény adta jogaik védelmét keresik.”⁷ Ghiulea megállapításai megerősítették azokat a szomorú tényeket, amelyeket Costa Foru, híres román újságíró sorakoztatott fel a román állambiztonsági rendőrség visszaéléseiről írott könyvében. „A közbiztonsági szervek visszaélései – írta előszavában

–, akiket a népesség leggyanúsabb elemei közé sorolnak, határtalanok. [...] Embereket tartóztatnak le, tartanak börtönben heteken és hónapokon keresztül, a hatóságok leghalványabb sejtése nélkül. Korbácsolják és botozzák őket, anélkül, hogy az áldozat orvosi, vagy ügyvédi segínyt vehetne igénybe. E törvénytelen letartóztatásokon kívül is a rendőrség és csendőrség személyzete megszámlálhatatlan tettet követ el, ami a büntetőtörvénybe ütközik.”⁸

1928 után ezek a durvább visszaélések az ostromállapot megszűntével gyérebbek lettek, s a végén már csak elszigetelt esetek formájában fordultak elő. 1930-tól 1932-ig az magyar sajtót, különösen a csíki magyar közvéleményt izgalomban tartotta a Szakáli-eset. Szakáli Istvánt, egy csíkszenttamási székely gazdát egy lopás miatt vizsgálat alatt lévő egyén feljelentésére a csendőrség letartóztatott, és 4 napi vallatás után a csíkkarcfalvi román csendőrőrmester a szenttamási bírót magához hivatva megparancsolta, hogy Szakáli holttestét a csíkkarcfalvi román csendőrpáncsnokság épületéből szállítsa haza Szenttamásra úgy, hogy a halottat senki se lássa. A bíró ezt megtagadta. Szakáli holttestét később a csendőrök szállították Szenttamásra. A boncolási jegyzőkönyv szerint a halál fulladás miatt következett be. A csendőrök azt állították, hogy szívszélhűdés történt, később azonban állításukat arra módosították, hogy Szakáli egy őrizetlen pillanatban felakasztotta magát. Az ügyben dr. Willer József képviselő a román képviselőház 1931. december 3.-i ülésén a belügyminiszterhez és az igazságügy-miniszterhez fordult a legszigorúbb vizsgálatot kérve.⁹ A vizsgálat sokáig húzódott, s a végén eredménytelenül végződött.

1933 után a személyes szabadság ellen elkövetett visszaélések ismét megsaporodtak. A székelyföldi ügynevezett visszarománosító tevékenység rengeteg letartóztatást, házkutatást és megkínzást eredményezett a székelyföldi magyarság között. Mint az egyházi fejezetben láttuk, a hatósági visszaélések ügyében elrendelt vizsgálatok a legtöbb esetben eredménytelenek voltak és a további visszaéléseket nem szüntették meg. Megállapíthatjuk tehát, hogy az egyéni szabadság 1789 óta ismeretes, sőt Angliában már az 1673 óta élvezett „habeas corpus acta” joga Nagy-Romániában mindvégig csak erős korlátok között létezett, és az elkobzás ellen emelt panaszok a legtöbb esetben eredménytelenek voltak.

A tulajdonjog

Amint a gazdasági fejezetben megállapítottuk, a Romániához csatolt egykori magyar területeken a román uralom kezdete egybeesett a mindenféle kisajátítások megindításával. A tulajdonjog tehát már az első időkben illuzórikussá vált és a későbbi évek folyamán mind az alkotmányban, mind a törvényekben sokféle korlátozásnak vettetett alá. Földeket, szántókat, legelőket, erdőket, házakat, sőt templomokat is kisajátítottak, ha ezt a románok érdekében valahol szükségesnek látták. Amíg ezek a kisajátítások csak magyar tulajdont érintettek, addig az erdélyi románok, ők lévén elsősorban a kisajátítások haszonélvezői, nem nagyon tiltakoztak a tulajdonjog eme korlátai ellen. Midőn azonban itt-ott az ő tulajdonukban lévő vagyon is veszedelembe került – különösen az altalaj bányakincsei esetében – hevesen tiltakoztak a tulajdonjog elvétele ellen. Tiltakozásuknak a már említett francia nyelvű, külföld számára kiadott röpiratban is erőteljes kifejezést adtak. Az 1923. évi román liberálistáji kormány által erőszakosan megszavaztatott alkotmánnyal kapcsolatban megállapították, hogy azzal a liberálisok tulajdonképpen a tulajdonjog régi biztosítékait törölték el. „Gazdasági téren – állapítják meg – a liberális kormány alkotmányának megszavazása által egy előjogot biztosít magának azzal a csapással, amelyet a tulajdonjog ellen intéz. A régi alkotmány rendszere alatt a tulajdonjog sérthetetlen volt. Az új szövegben már csak biztosítva van [...]. Széles kaput nyitottak mindenféle fajta önkényes kisajátítás számára és az összes bányakincsek, az altalaj minden gazdasága egy csapással az állam tulajdonába jut.”¹⁰ A tiltakozás természetesen mit

sem használt és a liberálistábori román kormány, később pedig maguk a tiltakozók is tovább folytatták a kisajátítások, rendszerint nem román tulajdonban lévő vagyonok elvételére irányuló eljárásait. A különféle kisajátítások között kínos hírnévre jutott a marosszentimrei református templom kisajátítása. Ez a templom Erdély egyik legszebb műemléke, amely a 15. században épült Hunyadi Jánosnak a törökkel vívott győzelmes marosszentimrei ütközete emlékére. A templomhoz 28 hold szántóföld és 2 hold belsőség tartozott. A helybeli román görög katolikusok szemet vetettek rá és az agrárbizottságtól a református templom kisajátítását kérték azzal az indoklással, hogy a református egyházközség elnéptelenedett. A bizottság 2 nap múlva, 1923. március 29-én 48/1923 szám alatt kisajátította a templomot és az egyház egész földjét. A templomot a román görög katolikus egyháznak, a földet pedig a román parasztnak adta. Mivel, mint határozatát indokolta, „Szentimrén nincs egyetlen református sem, a református egyház pedig nem létezik”. A református egyház képviselői fellebbezésükben rámutattak arra, hogy az egyháznak 95 tagja van, így tehát az agrárbizottság határozata indokolatlan. A fellebbezési fórum azonban más címen hagyta jóvá az előbbi bizottság határozatát. „Miatán bizonytalan, hogy a templomot az egyház, vagy az állam emelte-e – állapította meg indoklásában –, a vallás- és művészeti miniszternek kell eldöntenie, hogy a templom nem műemléki jelleggel bír-e, hogy ennek folytán mi történjék vele, illetőleg melyik felekezett bízassék meg a fenntartásával?” A görög katolikus egyház központi vezetősége nem helyeselte a marosszentimrei templomkiszajátítást. Ennek az elutasító magatartásnak a balázsfalvi érsekség hivatalos lapja is kifejezést adott. „Hogy egyházi hatóságunk mit fog csinálni a szentimrei templommal, nem tudjuk – írta többek között. – De azt tudjuk: hogy templomok kisajátítására nincs törvényes alap. Mi tehát ellene vagyunk a kisajátításnak, s ha rajtunk állna, ez a templom nem lenne görög katolikus másként, mint az illetékes református egyházi hatóság beleegyezésével. Másként ki biztosít minket, hogy holnap nem történik-e ugyanezen a módon más templomok kisajátítása is?” A görög katolikus sajtószerv eme tiltakozása rámutatott a helyzet veszedelmére: hogy tudniillik amint egyszer megnyitották a lehetőséget az ilyenfajta kisajátítások számára, többé semmiféle tulajdonjog nincs biztonságban. Ennek következtében a görög katolikus egyház a végén nem fogadta el a templomot és kizárólag az ő egyéni befolyásán múlt, hogy a templom a kisajátítás után megmaradhatott a református egyház tulajdonában.¹¹ Maguknak az érdekelt reformátusoknak tiltakozása mit sem használt, mert hiába deputációztak, hiába írtak, kértek, könyörögtek, hiába volt a parlamenti felszólalás, mindez hatástalannak bizonyult – mivel azonban a balázsfalvi román érsek átlátta a kisajátítás elvi jelentőségét: nem fogadta el, illetőleg nem engedte meg, hogy a marosszentimrei görög katolikus egyházközség elfogadja és megtartsa a reformátusoktól törvényellenesen kisajátított régi templomot.

A gazdasági fejezetben láttuk, hogy a törvénytelen kisajátításoknak, illetve elkobzásoknak micsoda véghetetlen sorozata bontakozott ki a román állam területén élő magyarok számára. Minden túlzás nélkül megállapítható, hogy sem egyének, sem intézmények nem voltak egy pillanatig sem biztonságban tulajdonjuk érvényességét illetőleg. Láttuk, micsoda indoklással vették el a Csík megyei székelyek magánjait, láttuk a későbbi törvényeket és intézkedéseket, amelyek a magyarok tulajdonjogának mindenféle korlátozására vezettek. Földeket, birtokokat, a bankok tulajdonában lévő adósságokból származó jogi követeléseket különféle törvényekkel akkor vették el, amikor ezt román nacionalista szempontból jónak látták. 1933 után, mint láttuk, ezek az intézkedések minden esetben a nemzetiségi megkülönböztetés alapján történtek. Az adósságrendező, úgynevezett konverziós törvénnyel a román nemzetiségű egyházakat és bankokat mentesítették az anyagi károktól, ugyanakkor azonban a magyar

egyházak és bankok kártalanítás nélkül maradtak. A magyar iparosok egyesületeinek vagyonát a román szervekre és kezelésükre bízta, a kolozsvári román iparosokét meghagyták régi birtokosaik tulajdonában. A határ menti újabb kisajátításokból származó földeket kizárólag románok számára osztották fel.

Hosszú ideig úgy látszott, mintha a házak mentesítve lennének a kisajátítás és elvétel lehetőségei alól. Láttuk azonban, hogy a házbirtok tulajdonjogát is a bekvártélyozásokkal majdnem másfél évtizeden keresztül korlátozták. 1932 után a magyar római katolikusok kénytelenek voltak belátni, hogy még a házbirtokaik tulajdonjoga sincs többé biztonságban a román elvétellel szemben.

Ugyanis Onisifor Ghibu, a sokat emlegetett és idézett egyetemi tanár, a román akadémia tagja, 1931-től kezdve hozzáfogott az erdélyi római katolikus státus és egyes magyar szerzetesrendek még megmaradt vagyonának elkobzására irányuló, részben már ismertett tevékenységhez. A státusnak az első kisajátítási eljárás befejezése után 26 538 hold földjéből 23 387 hold kisajátításával, 3 251 hold birtoka maradt. Ezen kívül Kolozsváron egy pár szép háza volt, amelyeknek jövedelméből fedezte az egyház kizárólagosan közművelődési természetű kiadásait. Ghibu és a román közvélemény még a megmaradt vagyon tulajdonjogát is kétségbe vonta és különféle hivatalos megbízások alapján Ghibu megindította akcióját e vagyon elvételére. Az ismertett küzdelem folyamán 1932-ben a kolozsvári és nagyszebeni román törvényszékek egyes elfogult határozatai alapján a státusnak közel 300 000 000 lej értékű ingatlanát (házak, birtokok stb.) írta át telekkönyvileg a román állam nevére. Ugyanakkor a temesvári piarista, az aradi minorita és a szilágyosmlyói minorita főgimnáziumok, valamint a máramaroszi piarista és református főgimnáziumok épületeit ugyancsak a román állam nevére íratta. 1937-ben pedig a premontrei rend ingatlanait és házbirtokait, köztük a Nagyvárad melletti Félix-fürdőt íratta át a román állam nevére. Mindezt azon átlátszó indoklással, hogy ezeket a szervezeteket annak idején a magyar állam létesítette, s így vagyonuk tulajdonképpen magyar állami vagyon, amelyre a román államnak jogutódlás címén törvényes igénye van. Ghibu e tevékenysége a magyar római katolikus egyházat közel 600 millió lej értékű vagyontól fosztotta meg.¹² Eljárásának híre az egész világon elterjedt és a genfi francia nyelvű sajtó egyik legtekintélyesebb szerve megállapította azt, amit a magyarok már régóta tudtak: „Az a ravaszság, amelyet felhasználtak, és a meglévő törvények áthágása bebizonyítja, hogy Romániában semmiféle akadály előtt nem hátrálnak meg a magyar kisebbségek elszegényesítése érdekében.”¹³

Valóban a tulajdonjog ismertett sokféle korlátozása miatt a román uralom alá jutott magyarságot óriási anyagi veszteségek érték. A földreform révén a magyarságot ért veszteségeket a kérdés egyik kitűnő kutatója 1930-ban összesen 41 660 837 490 lejre becsülte, ami mintegy 40 millió angol fontot, illetőleg több, mint 200 millió dollárnyi veszteséget jelent.¹⁴ A későbbi kisajátítások és elkobzások miatt előállott veszteség – a konverzió, az újabb katonai célok miatti kisajátítások, az 1937-39-es gazdasági vonatkozású törvényekből a magyarságra háruló gazdasági hátrányok – hozzávetőleges számítás szerint ismét közel 15 milliárdnyi összegre emelkedik. Összesen tehát a román uralom gazdaságpolitikája miatt a magyarság különféle társadalmi rétegei együttesen mintegy 56 milliárdnyi lej veszteséget szenvedtek, ami 56 milliónyi angol fontnak, azaz közel 300 millió dollárnak felel meg, éppen annyinak, mint amennyi jóvátételre Magyarországot kötelezték az 1945. évi fegyverszünet értelmében.

Megállapíthatjuk tehát, hogy Nagy-Romániában a tulajdonjognak, a francia forradalom idején proklamált emberi jogok eme legfontosabbikának érvényesülése a magyarságra nézve mindvégig teljesen illuzórikus volt. A magyarok tulajdonjogát a legváltozatosabb jogcímen korlátozták és a különféle korlátozó intézkedések következtében a magyarságot közel 300

millió dolláros károsodás érte. Amint láttuk, a károsodás következménye a magyarság nagymérvű leszegényedése.

A sajtószabadság

A sajtószabadság mérhetetlen fontossága a francia forradalom óta minden modern államban egyöntetű elismerést nyert. A román alkotmánytörvények közül az 1923. évi alkotmány biztosította kifejezetten a sajtószabadságot. Az alkotmány 25. §-a szerint „sem cenzúra, sem pedig a közlemények megjelenésére, eladására, vagy szétosztására vonatkozó semmiféle más előzetes intézkedés nem állapítható meg”.

Midőn az alkotmány eme rendelkezése érvénybe lépett, akkor már a Romániához csatolt egykori magyar területeken 4 éve tartott a megszállással egyidejűleg bevezetett előzetes cenzúra. Amíg a megszállás ideiglenesnek volt tekinthető, a békeszerződés szerint az ostromállapotot és cenzúrát még jóhiszeműen is lehetett indokolni. Az uralmaváltozásból következő esetleges zavargások miatt érthető volt az ostromállapot és a cenzúra bevezetése. Ámde 1920 után a békeszerződés aláírásával és kihirdetésével a bizonytalan állapotnak végeszakadt. Semmiféle belső zavarás nem indokolta többé az ostromállapot és cenzúra fenntartását. Ennek ellenére, mindkét intézmény változatlanul tovább működött és nagy mértékben akadályozta ezzel a magyar sajtó tevékenységét.

1920 júliusában a 2939. számú rendelet törvény a határsávokban 1920 októberében, a 4209. számú rendelet törvény az ország egész területén, 1921 márciusában a 853. számú rendelet törvény a határ mentén rendelte el az előzetes cenzúrát és ostromállapotot. 1922 januárjában a 32. számú rendelet törvény a katonai övezetek és az egyes helyeken külön elrendelt ostromállapot kivételével az ország többi részein a cenzúrát eltörölte. Ugyanezen év január végén megjelent 246. számú rendelet törvénnyel az alkotmányozó nemzetgyűlési választások alkalmával az előzetes cenzúrát megszüntette. Ám az 1923. január 23-i 231. számú hivatalos lapban megjelent 131. számú rendelet törvény a magyar–román határ melletti határsávot kiegészítve, a cenzúrát és az ostromállapotot Máramarosziget, Dés, Apahida, Nagyenyed, Székelykocsárd, Tövis, Gyulafehérvár, Petrozsény városokig terjedő vonalon ismét elrendelte. Ennek következtében az összes nagyobb magyar városok, mint Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Arad, ahol a magyar szellemi élet központjai voltak, a cenzúra hatásköre alá estek. Az ország más, főleg román vidékein a román lapok előzetes cenzúra alá ekkor már nem kerültek.¹⁵

A helyzet furcsaságát maguk az erdélyi románok is nemegyszer megállapították és dicséretreméltó tárgyilagossággal tiltakoztak ellene. Az alkotmány megszavazása után mindenki kíváncsian várta, vajon a kormány megszünteti-e a cenzúrát, vagy nem? Hiszen az alkotmány idézett szakasza semmiféle előzetes cenzúrát nem engedett meg. Ennek ellenére a cenzúra a kisebbségek által lakott nagyobb városokban zavartalanul működött tovább. A magyarok tiltakozása hiábavaló volt. Ekkor az erdélyi román nemzeti párt kisebbségi szakértője, Pop Ghiță a román képviselőház 1923. május 30-i ülésén felszólalt a kérdésben. Tiltakozott a cenzúra további fenntartása ellen és rámutatott az egykori magyar államban élvezett sajtószabadságra, mely annakidején cenzúra nélkül érvényesült. „Elég megjegyeznem annyit – állapította meg –, hogy Erdélyben 1867 óta a háború kitöréséig nem ismerték sem az ostromállapotot, sem a cenzúra fogalmát. 42 éven keresztül Erdélyben egyetlen egy lap sem jelent meg fehér hasábokkal, még ha román is volt. A nemzeti diplomácia és a gyulafehérvári határozatok nevében tiltakozunk a kormány eme bűnei ellen.”¹⁶

Pop felszólalása azonban minden nagyobb hatás nélkül maradt. A helyzet semmit sem változott és a magyar újságokat tovább cenzúrázták. Mint látni fogjuk, a cenzorok működése

a magyar sajtóban egészen különleges és gyakran elképzelhetetlen jeleneteket okozott. Magánérintkezésben és más alkalmakkor a magyarok nem késtek román ismerőseik szemére vetni a sajtószabadság megnyirbálását, amely legfőképpen éppen a magyar sajtóval szemben érvényesült. 1923 végén az erdélyi román nemzeti párt bukaresti lapja ismét megpróbálta szóvá tenni a sajtószabadság korlátozását. A lap cikkírója keményen követelte, hogy az alkotmánytörvényben biztosított sajtószabadságot a valóságban is adják meg. „Erdélyben még ma is, 5 évvel a fegyverszünet után fennáll a cenzúra – írta a lap. – A kisebbségi lapok, mert hisz elsősorban ezeket cenzúrázzák, ma is fehér hasábokkal jelennek meg. Ami megjelenhetik a bukaresti román napilapban, nem láthat napvilágot a temesvári, aradi, nagyváradi, szatmári stb. kisebbségi újságokban. Egyes városokban háromszoros cenzúrának is alávetik a kisebbségi orgánumokat: a katonaság, a közigazgatás és az ügyészség cenzúrájának.” A lap a továbbiakban kemény szavakkal ítélte el a cenzúra működését és követelte a sajtószabadságot.¹⁷

Sem a román, sem a magyar felszólalások nem vezettek eredményre. A románok élvezték a sajtószabadságot, de az említett ostromállapot vonalán belüli magyar újságok nem. A liberális kormány, az utána következő Averescu-kormány is mindvégig fenntartotta az előzetes cenzúrát. 1928-ban a Maniu Gyula elnöklete alatt megalakult nemzeti parasztpárti kormány azután végre eleget tett az évek óta felmerült kérésnek. 1928. november 21-én a 260. számú román hivatalos lapban megjelent 2489. számú rendelet törvénnyel a Maniu-kormány megszüntette a sajtócenzúrát az egész ország területén.¹⁸

A sajtószabadság tehát végre beköszöntött a magyar sajtóra nézve is. 1928-tól 1933-ig nem volt előzetes cenzúra. Ebben az 5 éves korszakban a magyar sajtó is szabadabban írhatott és fejlődhetett. Ámde a sajtószabadság korlátai csakhamar ismét felemelkedtek, mert 1933. február 5-én és 1933. december 30-án az előzetes cenzúra az ország területén ismét rendeletileg érvénybelépett. Ettől kezdve Nagy-Románia egész fennállása alatt 1940-ig egyfolytában, megszakítás nélkül az ország egész területén működött. Működése természetesen elsősorban a magyar sajtót akadályozta, mert a román lapokkal szemben sokkal enyhébben jártak el.

A magyar sajtó élete a cenzúra árnyékában

A cenzúra általában a magyar sajtó minden kritikai hangját elfojtotta. A katonai hatóságok gyakorlatában az előzetes ellenőrzés mindig a valóságos helyzet kifejezésének és a kritikai szellem megnyilvánulásának megakadályozására irányult.

Ami a cenzúrának nem tetszett, azt a beküldött kéziratból piros ceruzával áthúzta. Gyakran a cenzúrázás sem védte meg a lapot a további üldözésektől. Ez érthető volt, mert a gondolatok birodalmában a sokféle hasonlat és rejtett értelem formájával annál könnyebb volt bizonyos dolgokat kifejezni, minél műveletlenebb volt az ellenőrző cenzor. Ezért a cenzúrázott lappéldányok megjelenése után néha még dühösebb módon állottak bosszút az esetleges kritikai szellem megnyilvánulásáért. Ilyenkor a lapbetiltások egymást érték. Alig volt olyan esztendő, amelyikben valamelyik magyar lapot be nem tiltották volna. 1920. június 24-én a Temesvári Naplót a rendőrség betiltotta. Ugyanez év december 29-én az aradi Rendkívüli Újság jutott ilyen sorsra. December 29-én a Nagyváradi Napló megjelenését tiltották be, 1921. január 15-én a Brassói Lapoktól megvonták a postai szállítást jogát. 1921. március 5-én Meteş kolozsvári román prefektus a város összes magyar lapjait betiltotta, mivel azok az ő indoklása szerint rosszakaratúan bírálták a román hatóságok rendelkezéseit. Tíz napig egyetlen magyar lap sem jelenhetett meg.¹⁹ 1922 februárjában a kolozsvári Ellenzék egy riportot közölt a klinikákon uralkodó állapotokról. A cikkben satirikus hangon írták le a betegek sokféle kezelését és egyes jelenségeket anélkül, hogy az uralkodó román népet bármiben is sértették volna. A cikk

megjelenése után másnap délelőtt háromszor hívták fel telefonon az Ellenzék szerkesztőségét és jóakaratóan közölték, hogy estére ne tartózkodjék senki a lap szerkesztőségének és kiadóhivatalának helyiségében, mert a hazafias román diákság tüntetésekre készül. A szerkesztőség azonnal felhívta a román rendőrség központját és karhatalmat kért. A rendőrpáncsnokság a karhatalmat azon indoklással tagadta meg, hogy bizonytalan hírek miatt nincs módjában rendőrcsoportot ok nélkül odarendelnie. Február 6-án a telefonon bemondott hírek megfelelően estefelé óriási tömeg támadta meg a lap szerkesztőségét és kiadóhivatalát és azokat teljesen feldúlta. A székeket, asztalokat összetörték, az ablaküvegeket beverték, az újságokat szétépték és a helyiségeket erősen összerombolták. Ez nem volt elég. 1922. március 1-én a posta-vezérigazgatóság minden indoklás nélkül 6 hónapra megvonta az Ellenzék postai szállítási jogát. 1924. január 22-én megtiltották a nagyváradi Esti Lap megjelenését. Nemsokára ugyanerre a sorsra jutott a Gyergyószentmiklóson megjelenő Székely Szó című hetilap is. 1925. január 12-én a belügyminiszter a nagyváradi Friss Újságot 3 hónapra betiltotta. Ugyanez év április 7-én a szatmári Katolikus Élet című hetilap hasonló sorsra jutott. 1926-ban az aradi Magyar Újságot és a marosvásárhelyi Székely Napló megjelenését szüntették meg. És mindezek a cenzúra idején történtek, amikor a lapokban megjelenő cikkek már előzetes sajtó-ellenőrzésen estek át. De a lapbetiltás és erőszakos tüntetés az 5 évig tartó cenzúra nélküli sajtószabadság korában is előfordult. Így 1931. március 19-én éjjel Nagyváradon egy tüntető román diákcsoport behatolt a Magyar Szó napilap kiadóhivatalába, annak berendezését összerombolta és iratait szétszórta. Később a Nagyvárad című lap kiadóhivatalának ablakait is összetörték.²⁰

A cenzúra működése eleinte úgy történt, hogy a lap cikkének szövegéből kihúzták a kifogásolt részeket, s a mellette lévő szavakat közölhették. Így a lapok üres részekkel, vagy pedig a kihúzott szavak helyén díszelgő szorzójelekkel jelentek meg. A Bihari Újság 1921. január 13-án közölte az egyik cenzúrázott erdélyi lap 1920. december 25-én megjelent példányát, illetőleg az alábbi cenzúrázott cikket:

„Hogyan mozduljunk, mikor Erdélyben meg újra *** Hogyan mozduljunk *** amikor ki vagyunk téve annak a rettenetes félreértésnek *** Ezt ma már nyíltan kimondhatjuk és egyúttal azt is, hogy nem lehet a társadalmi érintkezés terén kesztyűs kezét nyújtani annak, akit *** Jóllehet ma a szeretet ünnepe virradt reánk, mi még szeretetet sem kérünk. Józanabbak vagyunk annál, mintsem hogy ne tudnók: *** Méltányos feltételeket kérünk a hatalomtól és biztosítékot arra nézve, hogy a magyarság *** kezdhesse meg gazdasági- és kultúr munkásságának újrafelvételét ***”²¹

Nemsokára a román hatóságok rájöttek, hogy a cenzúra eme formája túlságosan feltűnő és az olvasók előtt nyilvánvalóvá teszik a hatósági erőszak érvényesülését. Ezért az újságszerkesztők rendeletet kaptak, hogy a kihúzott szavak helyén a lapban nem szabad üres helyet hagyni és a cenzúrával értelmetlenné tett mondatokat rövid értelmes mondatokká kell átalakítani. A rendelet végrehajtása után külsőleg valóban kevésbé feltűnő volt a cenzúra működése. Ám a szerkesztőségek mindig aggódtak valamely félreérthető hasonlat következményei miatt. Néha minden látható ok nélkül, rendszeres cenzúrázás idején kezdődött meg valamely magyar lap működésének megakadályozása, ideiglenes, vagy végleges betiltása. Az ilyen esetek történetét klasszikusan illusztrálja az aradi Rendkívüli Újság végleges betiltása.

Az aradi Rendkívüli Újság 1920-ban hetilap formájában indult meg. Minden cikkét előzetes cenzúra engedélyezte. Az előzetes cenzúra azonban itt sem védte meg a lapot és az egyik cenzúrázott cikke miatt betiltották. A közönség ragaszkodásának és szeretetének láttára a tulajdonos a betiltás feloldása után hetilapját napilappá akarta átszervezni. A román hatóság ellenkezése miatt azonban tervét hosszú ideig nem tudta végrehajtani. A román hatóságok

tilalmukat azzal indokolták, hogy nincs papír. Ekkor a tulajdonos az indoklás cáfolatául előre megvásárolta a lap félévi működéséhez szükséges papírmennyiséget. Így október 1-én végre megjelenhetett átszervezett napilapjának első példánya. A korlátozott szabadság nem sokáig tartott. December 24-én este, mikor a karácsonyi szám már készen volt, román katonák és detektívek jelentek meg a szerkesztőségben. Határozatot mutattak fel, mely szerint a román katonai parancsnokság a lapot minden indoklás nélkül 3 hónapra betiltja. A prefektusnál a betiltás oka felől érdeklődő magyar küldöttség semmiféle magyarázatot, vagy indoklást nem kapott a katonai hatóságok eljárásáról. Vizsgálatot indítottak, mely azzal kezdődött, hogy a lap főszerkesztőjét karácsony estéjén letartóztatták. Pár nap múlva ugyan elengedték, de sem a letartóztatás, sem a szabadon bocsátás okát nem közölték vele. Később az ügy felett minden további vizsgálat és tárgyalás nélkül napirendre tértek, s a 3 hónap letelte után a lap megjelenését ismét engedélyezték. A tulajdonos és főszerkesztő sohasem tudta meg, mi is volt az oka a 3 hónapi betiltásnak és a főszerkesztő napokig tartó letartóztatásának. 1921 húsvétna előtt a nyomdában ismét román rendőrök jelentek meg, akik a cenzúrázott kéziratokat elkobozták, s a lap főszerkesztőjét és kiadóhivatali igazgatóját letartóztatták. Két nap múlva a főszerkesztőt kihallgatás nélkül, a kiadóhivatal igazgatóját pedig egy jegyzőkönyv aláírása után szabadon bocsátották. Az eljárás indoklására a jegyzőkönyvben felhozott irredenta vád annyira neveltségesnek bizonyult, hogy az ügyben semmiféle további nyomozást, vagy tárgyalást nem rendeltek el. Június 30-án az aradi román katonai parancsnok a kiadóhivatal igazgatóját magához rendelte és közölte vele, hogy a lap további megjelenésének nincs semmi akadály. A lap vezetői ezek után készültek a további megjelenésre. Megfogalmazták az új előfizetési felhívást. Mikor a rendelet értelmében az előfizetési felhívás szövegét cenzúrázás céljából a cenzúrahivatalhoz vitték, a cenzúrafőnök a cenzúrázást megtagadta. Hivatkozott a prefektus rendeletére, amely szerint új lap csak a prefektus tudtával jelenhet meg. A prefektus azonban nem volt otthon. Mikor hazajött és a lap érdekében kérdést intéztek hozzá, ezt a választ adta: „Ismerve a lap irányát, nem tartom szükségesnek megjelenését.” A lap barátai ekkor Groza Péter erdélyi miniszterhez fordultak, akinek jóakarátú és demokratikus magatartása közismert volt. Groza levelet írt a prefektusnak, aki a levél hatása alatt 1921 októberében engedélyezte a lap megindítását. De most a rendőrparancsnok lépett közbe és 1922. január 3-án a lap megjelenését véglegesen betiltotta. Mikor Andor Endre újságíró érdeklődött a betiltás indoka felől, Gritta Ovidius rendőrprefektus a következő kijelentést tette: „Betiltom és punctum. Ha én valamit teszek, azt nem kell megindokolni. És ha maga a miniszter százszor is megengedi, én százszor betiltom.”²²

Mint az aradi, véglegesen betiltott Rendkívüli Újság ismertett történetéből kiderül, a cenzúra nem védte meg az újságot és az újságírókat a további következményektől. Hasonlóképpen nem védte meg őket a sajtóperektől sem. A sajtóperek mind a cenzúra idején, mind pedig az 1928-tól 1933-ig tartó cenzúra nélküli sajtószabadság korszakában folytak. A legkisebb célzás, a leghalványabb kritika elég volt a sajtóper megindítására. Átlapozva a sajtópereket és a sajtóperekben hozott ítéleteket közlő Magyar Kisebbség évfolyamait, egyetlen olyan kitéltet sem találunk, amely csak meg is közelítette volna erős kifejezéseiben és szándékában azokat a cikkeket, amelyekért annak idején a dualizmus korában a Tribuna és más román lapok a magyar uralom alatt sajtóperre kaptak. A magyar újságok, ismervén a román cenzúra és román hatóságok mértékét, sokkal enyhébben és erősebb hangfogóval írtak, mint annakidején a román újságírók. Mielőtt a cenzúrahivatalba küldték volna a cikkeket, a főszerkesztő már előzetesen belső cenzúrát hajtott végre rajtuk és igyekezett minden kifogásolható részt átírni, vagy tompítani. A legtöbbször azonban még így is találtak kifogásolni valót.

A román bíróságok magatartása a sajtóperekben érdekes volt. Eljárásuk arra irányult, hogy sorozatos zaklatással, számtalan megidézéssel és pénzbüntetésekkal kifárasztják az újságírókat. A nagyobb, évekre terjedő büntetés kimondásától általában óvakodtak, minthogy ilyen súlyos büntetéseket az enyhébb írásmód sem indokolt. Ennek ellenére nagyon sok magyar újságíró volt börtönben, s alig akadt olyan valamirevaló újságíró, akinek pár tucat sajtópere ne lett volna. Szász Endrének, a Keleti Újság főszerkesztőjének 75 sajtópere volt. Olajos Domokosnak közel 50, Krenner Miklósnak (Spectator) 25, Szentimrei Jenőnek, Végh Józsefnek, Botos Jánosnak, Walter Gyulának, Nyíró Józsefnek, Mátrai Jánosnak és Zágoni Istvánnak 10-15 ízben kellett bíróság előtt védekeznie az ellene indított sajtóperben. Kolozsváron a következő magyar újságírók szenvedtek sajtóperben való elítélés következtében börtönbüntetést: Ványolos István (3 hónap), Zomora János (3 hónap), Rajnai Tibor (másfél hónap), Bakos Aladár (1 hónap), Olajos Domokos (másfél hónap). Marosvásárhelyen ültek: Finta Zoltán (2 hónap), Gyulai Zsigmond (3 hónap), Dr. Sebestyén László (3 hónap); Nagyváradon: Béltelky László 6 hónapi, Árvay Árpád kéthónapi, Szatmáron Figus Albert 1 hónapi börtönbüntetést ült le. Később Kolozsváron Hekszner Béla 3 hónapot és a görög katolikus, román eredetű Pap János 1 hónapot ült börtönben. Ezeken kívül több más újságíró jogerős ítélettel elítéltek, de az ítélet később amnesztia alá esett. Így járt többek között: Krenner Miklós, Szentimrei Jenő, Perédi György, Pap Lajos, Hegedűs Sándor, Dénes Sándor, Baradlay László stb. Sok újságíró súlyos pénzbüntetéssel bünhődött egy-egy bátrabb írása miatt. Demeter Béla, Botos János, Nyíró József és mások időnként nagyobb összegű pénzbüntetést kellett hogy fizessenek. A román hatóságok maguk is érezték, hogy milyen kényes a rengeteg sajtóper és ezért az időnként kibocsátott amnesztia-rendeletek hatályát a sajtóperekre is kiterjesztették. Nagy-Románia fennállása alatt mintegy 1200 sajtóper esett amnesztia alá. A pénzbüntetések hozzávetőleges számítás szerint csak a kolozsvári magyar újságírókra vonatkozólag mintegy félmillió lej összegre emelkedtek.²³

1932 decemberének első napjaiban egy antirevizionista gyűlésről visszatérő román tömeg behatolt Sinfalva aranyos-tordai községbe és ott a magyar lakosság házáit szétrombolva, több magyar embert súlyosan bántalmazott. Mikor a magyar lapok az eseményeket hűen leírták, a tüntetésért és vagyonrongálásért, valamint az emberek bántalmazásáért nem a románokat büntették meg, hanem azt a magyar újságíró, aki a tüntetést lapjában leírta. A román bíróságok a magyarellenes román izgatást nem tekintették hivatalból büntetendő eljárásnak. Pedig 1936-ig érvényben volt a magyar büntető törvénykönyv, amelynek 1878:V. törvénycikke a nemzetiségek nemzeti érzületét védte azáltal, hogy a nemzetiségek elleni izgatást is bűncselekménynek nyilvánította. Mint láttuk, 1918 előtt konkrét esetben a magyar bíróság Imre József Hunyad megyei tisztviselőt el is ítélte azzal az indoklással, hogy a román értelmiségről írott cikkével a nemzetiségek közti békés viszonyt megzavarta. A román uralom alatt a cikkely alapján román újságíró magyarellenes izgatásért egyetlen esetben sem ítélték el. 1936-ban a Székelyudvarhelyen megjelenő Glas Románesc în Regiunea Secuizată című román hetilap november 12-i számában a lap szerkesztője, Dobrota Oktavian minden eddigi uszítást felülmúló cikket közölt. A cikkben a magyarságot azzal fenyegette meg, hogy a románok Szent Bertalan-éjszakát fognak közöttük rendezni, a magyarokat viperáknak nevezte és követelte máglyára való küldésüket. Dobrota Oktavian ellen az Udvarhelyi megyei Magyar Párt vezetősége a még érvényben lévő 1878:V. törvénycikk 172. §-a alapján feljelentést tett, de a székelyudvarhelyi román ügyészség a feljelentésre azzal válaszolt, hogy bűncselekmény hiányában az eljárást megszüntette.²⁴

A nyelvhasználati fejezetben láttuk, micsoda küzdelmet folytattak a magyar újságkiadók és a magyarság parlamenti képviselői a magyar helységnevek használatának biztosítására. A magyar újságok egyik legnagyobb keresztje volt, hogy 1933 után a magyar újságokban nem volt szabad a helységneveket magyarok számára magyarul írni.

A cenzúra azonban nemcsak az újságokra és folyóiratokra, hanem mindenféle sajtótermékre kiterjedt. A tudományos, irodalmi és művészeti kiadványokat éppen úgy előre kellett cenzúráztatni, mint az újságcikkeket. A gondolatszabadság ilyenformán a sajtószabadsággal hasonló sorsra jutott. Amelyik könyv nem tetszett a cenzornak, azt nem lehetett kinyomtatni. Gyakran a már cenzúrázott és kinyomtatott könyveket is elkobozták. 1922-ben Jakabffy Elemér, az erdélyi magyar kisebbség egyik legkomolyabb felkészültségű szellemi és politikai vezetője, alapos statisztikai kiadványt tett közzé Erdély statisztikája címen. Kiadványának előszavában válaszolt a kolozsvári tartományi statisztikai hivatal román főnökeinek, G. Martinovici és N. Istrati 1921-ben megjelent Dicționarul Transilvaniei című hivatalos kiadványainak ferdeségeire. A román szerzők munkájukban sok magyar községit lakosságát egyszerűen románállal cserélték ki és jó néhány helyen több száz főnyí románállal tüntettek fel ott is, ahol 1910-ben még tucatnyi román sem élt. Jakabffy a tudós tárgyla-gosságával mutatta ki e tévedéseket. A román szerzők ahelyett, hogy Jakabffy kritikájára tudomá-nyos fegyverrel válaszoltak volna, a román hadbíróssághoz fordultak, mely Jakabffy kiadványának példányaikat elkoboztatta és a szerző ellen a munka kiadásáért hadbíróssági eljárást indított.

A könyvek és kiadványok cenzúrázása az újságokéhoz hasonlóan történt. A kifogásolt részeket szintén ki kellett hagyni. 1935-ben nagy port vert fel a kolozsvári Minerva Rt. kiadásában megjelent ábécéskönyv sorsa. A könyvet Gyallay Domokos, a nagy példányszám-ban megjelenő és igen népszerű Magyar Nép című hetilap szerkesztője írta. Azoknak a magyaroknak készült, akik az ismerttetett román közművelődési politika következtében anya-nyelvükön nem tanulhattak meg írni és olvasni. A könyv anyagát a kolozsvári román cenzú-rahivatal előzetesen átnézte és jóváhagyta. Ezek után a könyvet kinyomtatták és szétküldték. Az újságban közölt hirdetések alapján a magyar papok mindenütt felhívták rá a figyelmet és a tanulni vágyó nép között csakhamar nagy népszerűsége-re tett szert. Pár év múlva már közel 40 000 példányban forgott közkezen. A magyar nép nagyon szerette, mert a legmodernebb eljárások szerint szerkesztve a betűvetésre könnyen megtanította az önhibájukon kívül írástu-datlan felnőtt és ifjú magyarokat. Ámde a kultúrznás román tanítók csakhamar rájöttek, micsoda veszedelem fenyegeti románosító munkásságuk eredményeit. Egyre-másra küldték a román közoktatásügyi minisztériumba feljelentésüket és a könyv használatának eltiltására irányuló kéréseiket. A román közoktatásügyi miniszter, az elvakult magyarellenes sovinizmu-sáról ismert Angheliescu, beszélt belügyminiszter kartársával, akinek intézkedésére a román csendőrségi közlönyben megjelent egy rendelet az ábécé betiltásáról. A rendelet a román csendőröknek kötelességévé tette, hogy az ábécéskönyvet mindenütt kobozzák el, ahol megtalálják, mivel a könyv terjesztését a román belügyminiszter megtiltotta. A csendőrségi közlönyt azonban a magyar sajtó és társadalom természetesen nem ismerte és így a betiltó rendeletről sem vehetett tudomást. Azt meg nem is álmodta, hogy a cenzúrázott és teljesen ártalmatlan tartalmú ábécés könyvet a román hatóságok veszedelmesnek tekintenék. Ezek után nagy volt a megrökönyödés, midőn közel 50 magyar pap ellen tiltott könyv terjesztése miatt hivatalos bírósági eljárás indult. Az eljárás befejeztével valamennyi papot elítélték és nagyon súlyos pénzbüntetéseket kellett fizetniük a magyar tömegek analfabétizmusa elleni küzdelem miatt.

Az ábécéskönyv szerkesztőjét, Gyallay Domokost szintén megidéztek a marosvásárhelyi román törvényszékre. Felelőssége-re vonták a könyv szerkesztésében megnyilvánuló, román felfogás szerint „irredenta” szellem miatt. Érdekes volt az, amit kifogásoltak. Az egyik kifogás Kisfaludy Károlynak, a román uralom előtt jó 80 esztendővel megírt verse ellen volt: Szülő-földem szép határa. A román ügyész ebben burkolt irredentizmust vélt felfedezni. A másik ilyen kifogás az volt, hogy az ábécéskönyvben a szerkesztő rövid pár mondatban ismertette az európai népek számarányát és rámutatott arra, hogy a magyarság Európában szám szerint a

12-ik helyen áll. A következtetés az volt, hogy a magyar nép tehát nem tartozik a legkisebb létszámú népek közé. Az ügyész ebben a magyar faji gőg felkeltésére irányuló szándékot látott. A harmadik kifogás szerint a szerkesztő irredenta szándéka abban a mondatban is megállapítható, mely az „sz” betű gyakorlására ezt a példát hozta fel: „Szép város Szeged”. Az utolsó és legsúlyosabb kifogás az volt, hogy a szerkesztő az ábécéskönyvben közölt egy magyar díszruhás képet, amely Petőfit ábrázolta. Mindezekből a román ügyészség arra a következtetésre jutott, hogy az ábécéskönyv szerkesztője megrögzött irredenta, aki könyvének kiadásával a békés és a román uralommal megelégedett parasztságot a román állam ellen akarta izgatni. A bíróságnak több belátása volt és a szerkesztőt óvakodott elítélni.²⁵

A tizenöt évig működő román cenzúra alapelveit a magyar lapokban és magyar közlönyökben található példák alapján így foglalhatjuk össze:

A román cenzúra irányítói mindig tudatosan akadályozták azt, hogy a magyar sajtó útján a magyar társadalom rétegeinek faji összetartása megerősödjék. Semmiféle olyan cikket nem lehetett közölni, amelynek célzata a faji összetartás megerősítésére, a bojkott megszervezésére irányult. Mint a Bihari Újság cenzúrázott példányából láttuk, mihelyt a cikkíró mondatában odaért, hogy a társadalmi érintkezés terén nem lehet kesztyűs kezét nyújtani annak, akit – a mondat további részét már a cenzor törölte. Nyilvánvaló, hogy meg akarta akadályozni a magyar társadalmi bojkott eszméjének népszerűsítését azokkal szemben, akik a magyarságot cserben hagyják, vagy üldözik. Mint annak idején láttuk, a román sajtó Magyarországon a dualizmus korában a faji bojkott hirdetésének és megszervezésének kérdésében a legteljesebb szabadságot élvezte, s az ilyen értelmű cikkekért a magyar ügyészségek sajtópert egyetlen esetben sem indítottak. Talán éppen ezért kaptak a román cenzúrahivatalok vezetői ilyen értelmű utasítást, mert az erdélyi románok jól tudták, micsoda hatalmas erő volt számukra a sajtó által széles körökben népszerűsített és elfogadott román faji bojkott és összetartás érvényesítése. A magyar sajtóban a román cenzúra sohasem engedett olyan cikkeket megjeleníteni, amelyekben renegát magyarokat a románokkal való barátkozás miatt keményen akartak támadni. De olyan cikkek sem jelenhettek meg, amelyeknek célja az elnyomó intézkedések elleni magyar társadalmi összefogás megszervezése volt. Olyasmint a magyar újságok még csak meg sem próbálhattak, ami annak idején a szászvárosi Libertatea egyik programpontja volt, tudniillik a román népnek a hatóságokkal szembeni terrorizálására való nevelése.

A másik elv az volt, hogy a cenzúrahivatalok mindenütt megakadályozták a magyar faji erények dicséretét, tehát mindazoknak a cikkeknek megjelenését, amelyeknek hatása alatt a magyar nemzeti öntudat erősödhetett volna. Mint láttuk, az ilyen még az ábécéskönyvben is kifogásolták és a szerkesztőt azért nevezték irredentának, mert a magyar nép számának feltüntetésével szerintük a magyar öntudatot akarta erősíteni. Félték attól, hogy a magyar olvasók az adat elolvasása után megerősödnek öntudatukban, ha kiderül, hogy a magyar nép nem olyan kicsiny és nem olyan elhanyagolható mennyiség, mint amilyennek a román sajtó feltünteti. A cenzúrahivatalok működése e kérdésben mindvégig arra törekedett, hogy minden olyan közlemény megjelenését megakadályozza, amely a magyarokban nemzeti öntudat erősödését, vagy más hasonló érzést ébreszthetne.

A román cenzúrahivatalok mindvégig tudatosan megakadályozták azt, hogy a magyar sajtóban a román államot, vagy a román nemzeti érzületet, a román történelem alakjait kritizálják. Az államnak és az államvezető népnek olyan hangú és mértékű kritikája, mint amelyet annak idején a magyar uralom alatti román lapok gyakoroltak, a román államban mindvégig lehetetlen volt. Olyan kifejezés használata, mint amilyent a román sajtó minden következmény nélkül használt, például a millenniummal kapcsolatban (a millennium egy

rablás, a honfoglalás egy nagy zsványás), a magyar sajtóban sosem fordult elő. Ezen a tilalmon a sok zaklatás miatt felbosszankodott magyar újságírók néha úgy tették túl magukat, hogy a román ellenzéki sajtóban megjelent cikkeket ismertették. A román újságíróknak természetesen szabad volt a legélesebb kritikákat is megírni, és amikor a magyar újságokat a cenzúra a kritika gyakorlásában megakadályozta, a magyar újságok egyszerűen szó szerint közölték a román ellenzéki sajtóban megjelent leírásokat és kritikákat. Különösen 1934 után lett mindennapos a módszer használata és a magyar újságok mindenikében rendes rovat volt: Mít ír a román sajtó? A román cenzorok e szemelvényeket és szó szerinti idézeteket már nem törölték, s a magyar közvélemény ilyenformán mégiscsak tudomást szerezhetett az országban uralkodó állapotokról.

A román cenzúrahivatalok további alapelve az volt, hogy semmiféle hírt nem engedtek közölni, ami Magyarországot kedvező színben tüntette volna fel a magyar olvasók előtt. A legártatlanabb budapesti hírt is irgalmatlanul törölték. 1937-ben az egyik kolozsvári folyóiratból, a Kialtó Szóából a cenzúra törölte azt a dogmatikai cikket, amely református dogmatikai érveket sorakoztatott fel a budapesti eucharisztikus kongresszussal kapcsolatban. A cenzor csak azt nézte, hogy a cikkben a budapesti kongresszusról van szó, s ez már elég volt a törlésre. A kalendáriumokban és könyvekben nem lehetett semmiféle magyarországi vonatkozású fényképet közölni. A magyar kalendáriumokban hiába keresünk olyan közleményeket, mint amilyenekkel annak idején a dualizmus korában telve voltak a Magyarországon megjelent román kalendáriumok. 1936-ban a Bánffyhunyadon megjelent Kalotaszegi Naptár összes példányait elkobozták, mert a naptárban előzetes cenzúra elnézésével közölték a magyar miniszterelnök arcképét. Megtörtént az is, hogy a cenzor nem lévén eléggé járatos a szellemi világ birodalmában, a leglehetőlenebb dolgokat kifogásolta. Ilyen hibába különben még tekintélyes társadalmi állású román tisztviselők is gyakran beleestek. Kolozsváron egy Horváth nevű ügyvéd egy kilakoltatási perben egy lakást úgy írt le, hogy az „inkább Gorkij Éjjeli menedékhelyéhez hasonlít, mint tisztességes emberi lakáshoz.” A bíró erre megidézte tanúként Gorkijt, hogy nyilatkozzék a menedékről. Szatmáron 1921 karácsonyán a szatmári magyar nők a szegény gyermekek érdekében karácsonyi gyűjtést rendeztek. A város katolikus lelkésze, Csáki József adományát „Szent Antal” jelige alatt írta be a gyűjtőívbe. A román rendőrség azonban a pénzgyűjtés mögött irredentizmust gyanított és azonnal vizsgálatot rendelt el. A vizsgálatra az összes adózókat, köztük Szent Antalt is megidézték.

1938-ban a Kolozsváron megjelenő Református Naptár anyagát beadták a cenzúrahivatalba. Az anyag között volt egy ismertetés, Kocsi Csergő Bálint 17. századbeli református lelképásztor Kősziklán épült ház ostroma című könyvéről. Mindenféle célzás nélkül, az akkori egyházi és politikai állapotokat ismertette a könyv tartalmának alapján. A román cenzúrahivatal azonban az egész cikket áthúzta és megjelenését megtiltotta.

A cenzúra azonban a magyar sajtó életében nemcsak tiltó szerepet játszott, hanem előírta, hogy mit kell a magyar lapoknak közölni. Már 1937 előtt is nemegyszer előfordultak ilyen esetek. Ezek azonban még nem voltak általánosak, hanem inkább visszaélésképpen fordultak elő. Ilyen eset történt 1936-ban a sepsiszentgyörgyi Székely Nép című hetilappal. Ez év októberében Bidu Háromszék megyei román prefektus egy beszédet tartott, melyben a magyarságra vonatkozólag bizonyos, a valóságnak nem megfelelő megállapításokat tett. A beszéd szövegét azzal a meghagyással küldötte el a fenti lap szerkesztőségébe, hogy azt feltétlenül teljes egészében közöljék. A szerkesztőség a törvénytelen parancsot nem teljesítette. A cenzor, aki szintén ragaszkodni óhajtott a törvényes előírásokhoz, a lapot rendesen cenzúrázta és megadta az engedélyt a kinyomtatásra. Bidu azonban parancsának nem teljesítése miatt

felbosszankodva, a Székely Nép megjelenését megtiltotta. A szerkesztőség az ügyészséghez fordult, mely a betiltást megszüntette és a lap forgalomba hozatalát megengedte. Az engedély alapján a kinyomtatott lappéldányokat az aláíróknak szétosztották. Ekkor a prefektus nem törődve az ügyészségi engedéllyel, parancsot adott a lap elkobzására. Ügynökei és megbízottai összejárták a várost és valamennyi, még el nem adott lapot az összes elárúsító helyeken összeszedték és elvitték.

1938-tól kezdve, a román cenzúra rendszeresen előírta a magyar lapokban közlendő anyagot. A cenzúrahivatalban készített cikkeket leküldték a magyar lapok szerkesztőségébe, rájuk parancsolva: a lapok ilyen és ilyen helyén közöljék azokat. Nemsokára valamennyi magyar lapban feltűntek ezek a román érdekeket szolgáló, hivatalos román cenzúrahivatalban írott cikkek. A cikkek egy részében a kormányzat belpolitikai ellenfeleit támadták, más részük a román honvédelem érdekeit szolgálta. Másfél éven keresztül az összes kolozsvári lapnak vezető helyen kellett közölnie Kolozs vármegye román ezredes prefektusának felhívását a román hadsereg céljaira való adakozás érdekében. Nemsokára már olyan cikkeket is közölni kellett, amelyekben a magyar újságok olvasói Magyarország gyalázását és a magyar kormány cselekedeteinek éles elítélését olvashatták. Nagy-Románia emez utolsó korszakában a román cenzúrahivatalok tehát már nemcsak azt akadályozták meg, aminek leközlését veszedelmesnek tartották, hanem egyenesen előre megírt, román célokat szolgáló cikkek meghatározott helyen való leközlésére kényszerítették a magyar újságokat. Ilyenformán tehát a magyar sajtó számára a sajtószabadság leghalványabb árnyéka sem maradt meg.

A gyülekezési és társulási szabadság

A sajtószabadság mellett a legjelentősebb gyülekezési és társulási szabadság a román uralom alatt a sajtószabadsághoz hasonló korlátozásoknak volt alávetve. A gyülekezési szabadságot a román alkotmánytörvények mindegyike határozottan biztosította. Az 1923. évi alkotmány 28. §-a szerint „a románoknak faji, nyelvi, vagy vallási különbségre való tekintet nélkül jogukban áll békésen és fegyvertelenül összegyűlni mindennemű kérdések megtárgyalására, alkalmazkodva ama törvényekhez, amelyek e jog gyakorlását szabályozzák. E célból előzetes engedélyre nincs szükség.” Az alkotmánytörvény eme rendelkezése ellenére, a román végrehajtói hatalom előírásával az alkotmányban biztosított gyülekezési jog gyakorlását a 15 évig tartó ostromállapot időszakában erősen korlátozta és nem egy helyen valósággal lehetetlenné tette. Mivel pedig az ostromállapot, különösen 1928-ig, elsősorban a magyarlakta területeken volt érvényben, a korlátozások is mindenekfelett a magyarság gyülekezési jogának gyakorlását akadályozták.

A megszállástól 1928-ig terjedő korszakban, tehát a román uralom 10 éve alatt a gyülekezési jog gyakorlásának korlátozása elsősorban a katonai hatóságok, majd a polgári és rendőri hatóságok részéről történt meg. Az eljárás sehol sem volt egységes. Egyik helyen elég volt a katonai hatóságok engedélye, máshol a rendőrség döntött, ismét más helyeken mindhárom hatóság együttes engedélyére volt szükség valamely gyűlés megtartásához. A gyűlések célját és jellegét tekintve semmiféle könnyítő megkülönböztetést nem tettek, vallásos, közművelődési, vagy politikai gyűlés ugyanolyan előzetes engedély elnyerése után volt megtartható. A legtöbb helyen azonban az ostromállapot természetéből kifolyóan a katonai hatóságoknak volt a legnagyobb szerepük. Általában a katonai hatóságok mindenbe döntő módon avatkoztak bele. Az ő véleményüktől függött: szabad-e engedélyezni valamely gyűlést, vagy nem. Amint Şorban idézett röpiratában megállapította: „A régi királyságból való magas rangú tiszteknek a politikában, a közigazgatásban, a közlekedésben, sajtóban, sőt még az irodalomban és

művészetben is szerepük van. Az esztétikai szépnek egy új fogalmára jutottunk. Szép az, amit én mondok neked, mert az szép, különben leváglak!” Şorban e megállapítás után hozzáteszi: „De szükség van-e arra, hogy Erdély még ma is katonai gondnokság alatt álljon?”²⁶ A katonai gondnokság 1928-ig, a határ mentén megszakítás nélkül 1918-tól 1940-ig, az ország más területein pedig 1933-tól ismét csak 1940-ig tartott.

Ha valamelyik magyar közművelődési egyesület, vagy egyházközség valamilyen összejövetelet, közművelődési előadást, vagy vallásos estélyt akart tartani, előzetes engedélyt kellett kérnie. Falvakon az engedélyt a jegyző, illetve a szolgabíró, városokban pedig a rendőrprefektus, a megyei prefektus és a katonai parancsnokság adta. Mint láttuk, a legtöbb városban mindhárom hatóságnak engedélyeznie kellett az összejöveteleket. Ez az eljárás gyakran elképzelhetetlen módon nehezítette és akadályozta a magyar közművelődési egyesületek működését és az egyházak vallásos összejöveteleit. Az EME tevékenységének szabad érvényesülését egyes időkben az engedély elnyerésének nehézségei a szó szoros értelmében megakadályozták. Amint az EME történetének egyik ismerője az EME e korszakáról írott cikkében megállapítja, az ostromállapot azt jelentette, hogy legjobb esetben 6-8 nap alatt – ha mindenüvé személyesen vitte el az ember az iratokat és szerencséje volt első alkalomra az aktát elintéztetni – lehetett az előadások vagy gyűlések engedélyét megszerezni. A gyűlés engedélyének megszerzésére lehetőleg agilis és fiatalabb embert kértek fel, mert az valóban sok fáradságot és kitartást igényelt. 1928 elején az egyesület új, fiatal titkárt választott. Ez járatlan volt még az engedélyek megszerzésének nehézségeiben, és ezért báró Mansberg Sándor alelnök külön írásos utasítást küldött neki, melyben a kérelmezés módjára nézve pontos felvilágosításokat adott. Az utasítás a következő volt: „A kérvény a hadtestparancsnoksághoz intézendő, 3 eredeti példányban készítenendő, az elsőre 8 lej, a többiekre 1 lej okmánybélyeg. 1. Siguranța (vasútnál) Str. Basarab, sarokház I. em. láttamozza: 1. kérvénypéldány ott marad; 2. a Siguranța láttamozása után a kérvény a rendőrprefektusnál beadandó (kétsoros kérvény, 8 lej bélyeg, I. em. 2. előszobán át utcai szobába; 3. ha a rendőrprefektus aláírta, a kérvény továbbvivendő a megyei prefektúrára földszint jobbra (egy kérvénypéldány itt marad), iktatandó – erről a szomszéd szobában dossziét készítenek, I. em. prefektúrára a titkár az eredeti példányt aláírta a prefektussal (még az emeleten is iktatják); 4. ha a Siguranța, a rendőrségi és megyei prefektusok aláírták, a kérvény a hadtestparancsnoksághoz (Str. Regală 19. V. 21) beadandó 8 lej bélyeggel, onnan leküldik a C. Dorobanțilorban lévő kaszárnyába Gutean őrnagyhoz. Ez »kidolgozza« és felterjeszti az engedélyt a generálishoz aláírás végett (a generális szerdán és szombaton ír alá), onnan ismét a kaszárnyába küldik, ott kiállítják az átíratot a rendőrséghez. Másnap a rendőrprefektúránál (5 lej bélyeg) az engedély átvehető.” Az egész eljárás pedig egy közművelődési egyesület gyűlésére vonatkozott, mely ellen soha komoly államvédelmi kifogás még a román hatóságok részéről sem történt. Az EME ilyen körülmények között volt kénytelen küzdeni a nehézségekkel Kolozsváron, az erdélyi szellemi élet központjában teljes 10 éven keresztül, 1928-ig. Az egyesület vezetősége többször különféle memorandumokban kérelmezte a hosszadalmas eljárás egyszerűsítését, tekintettel az egyesület közművelődési jellegére, de kérelmezése mindvégig eredménytelen maradt.

1928-tól 1933-ig az ostromállapot a határ menti sáv kivételével szünetelt. E korszakban tehát az alkotmánytörvény ismertetett szakaszának értelmében a gyülekezés szabadságának nem lett volna szabad semmiféle korlátozást szenvednie. Ámde a román hatóságok most sem tartották tiszteletben az alkotmányban biztosított gyülekezési jogot. Mint láttuk, a szöveg szerint a jog gyakorlásához előzetes engedélyre nem volt szükség. Ennek ellenére a magyar területeken továbbra is mindenféle gyűlés megtartásához előzetes rendőrségi engedélyt követeltek. 1931 szeptemberé-

ben Udvarhely vármegye prefektusa rendeletet adott ki, melynek értelmében mindenféle nyilvános gyűlés megtartásához előzetes engedély megadását tartotta szükségesnek. A körrendelet szerint Udvarhely megye egész területén csak ilyen előzetes engedéllyel lehetett bármiféle gyűlést megtartani. Az erre vonatkozó kéréseket a rendőrség, illetve az illetékes fősolgabíróság véleményével a tervezett gyűlés időpontját legalább 10 nappal meghaladó időben kellett a prefektúrához felterjeszteni.²⁷ Hasonló korlátozások érvényesültek a többi magyarlakta területeken is.

Egy 1933. december 30-án kiadott rendelkezés szerint a katonai hatóságok ismét jogot kaptak arra, hogy bármilyen összejövetelt megtiltsanak és feloszlassanak, bármekkora lenne a jelenlévők száma, vagy pedig bármilyen helyen gyűlnének is össze, ha ők úgy látják, hogy ilyenfajta összejövetel vagy gyűlések rendtelenséget váltanának ki.²⁸ Ezeket a rendelkezéseket az 1938. február 11-i rendelet törvény még jobban megszigorította. Annyiban azonban egyszerűsítette, hogy a gyűléseket csak a katonai hatóságoknak kellett engedélyeznie. Cristea Vasilescu tábornok, a kolozsvári IV. hadtest parancsnoka, 1938. február 23-án kiadott 1. számú rendeletében a következőket írta elő: „A IV. hadtest ostromállapot alá tartozónak nyilvánított körzetében szigorúan tilos bármilyen célú gyűlés, vagy összejövetel a hadtestparancsnokság engedélye nélkül Kolozsváron, a helyőrségi parancsnokság engedélye nélkül azokban a helységeken, ahol csapattestek állomásoznak, vagy az illetékes megyefőnökség engedélye nélkül a hadtestparancsnokság körzetének más helységeiben. Eljegyzésekre, esküvőkre, keresztelőkre, falusi bálókra, előadások, estélyek és közművelődési előadások tartására városokban a rendőrquestura, községekben a megyefőnökség előzetes engedélye szükséges. Az engedélyezést idejében kell kérni és a kérvényben feltüntetendő az összejövetel célja, helye és pontos időpontja. Amennyiben ezeket a rendelkezéseket nem tartanák be, nemcsak az összejövetel összehívói, hanem az azon résztvevők is a rendelet ellen vétőknek tekintetnek [...]. Mindazok ellen, akik a jelen rendelkezések ellen vétének, hadbíróági eljárás indul és a 856/1938. sz. királyi dekrétum 5. §-nak értelmében 1 hónaptól két évig terjedő fogházbüntetéssel és a büntető törvénykönyv 25. §-ban előírt pénzbüntetéssel büntetendők.”

E rendelkezések az egyesületi életet a legtöbb helyen teljesen megbénították. Visszatértek azok az idők, amikor 2-3 ember találkozása is veszélyessé vált, mert hiszen még a háznál történő keresztelőre is hadtestparancsnoksági engedélyt kellett kérni. Láttuk, micsoda helyzetet idézett elő ez a rendelkezés a Székelyföldön a vallási és egyházi életben. A bibliaköröket, a presbiteri gyűléseket, általában mindenféle egyházi- és vallásos összejövetelt egészen megszüntették és nem egy helyen az egyház adminisztrációját is lehetetlenné tették. A szörnyű lidércnyomás egészen a bécsi döntésig, 1940. augusztus 30-ig tartott, s Dél-Erdélyben a további évek alatt is.

A 15 éven keresztül érvényben lévő ostromállapot intézkedései miatt a magyar tömegek az egyesülési és gyülekezési jog gyakorlásától legtöbb helyen teljesen meg voltak fosztva. Mint láttuk, óriási kitartás és türelem kellett az ismertett körülmények között az előírt engedély megszerzésére. Számtalanszor megtörtént, hogy valamely közgyűlést hetekkel azelőtt a lapokban meghirdettek és mikor a meghirdetett időpontban a szokott helyen a tagok megjelentek, az ajtóra kitűzött rövid pár soros írásban arról értesültek, hogy a közgyűlés hatósági engedély hiányában elmarad. Ezt legtöbbször a lapokban nem lehetett előre közölni, mert az engedélyezésekkel sohasem tudta senki, miképpen fognak végződni. Rendszerint a legutolsó pillanatban adták meg, s ezért nem volt célszerű előre az újságokban bejelenteni a közgyűlés elmaradását. Az eljárás következménye az volt, amit a román hatóságok éppen reméltek: tudniillik az egyesületi tagok fokozódó részvétlensége az egyesületek működése iránt. A magyar lapok és egyesületi beszámolók telve vannak ilyen meghívásokkal: „Amennyiben a közgyűlésen a tagok harmadszor is az előírt létszámnál kevesebb számban jelennek meg, a közgyűlést a jelenlévők létszámára való tekintet nélkül megtartjuk.” A

hatósági korlátozások tehát elérték céljukat: a legtöbb esetben a tagok részvétlensége megakadályozta az egyesületek igazi hivatásának és munkájának teljesítését.

Az is számtalanszor megtörtént, hogy a már engedélyezett és megkezdett közgyűlést az odaérkezett román hatósági közegek feloszlatták. Különösen nagy port vertek fel azok az esetek, amelyek nagyobb egyházi testületek gyűléseit tették lehetetlenné. A magyar unitárius egyház püspökének 1934-ről szóló jelentésében a következőket olvashatjuk: „1934-ra visszatekintve úgy érzem, mintha hozzám szólott volna az Úr intése: hátra ne tekints, nehogy sóbálvánnyá légy! Bármely oldalról tekintem, csak sötétséget, égbeszálló füstöt és pusztulást látok... Említsem-e azt a megszegyenítő, lealázó elbánást, amely papszentelő és alkotmányozó keresztúri zsinatunkat hadiállapotra emlékeztető durvasággal szétrobbantotta?”²⁹ Ilyen és ehhez hasonló esetek mutatták, milyen mértékben élhettek a magyar nemzetiségű román állampolgárok az alkotmányban biztosított gyűlekezési szabadságukkal.

A társulási szabadságra vonatkozóan az alkotmánytörvények a gyűlekezési szabadsághoz hasonló biztosítékokat tartalmaztak. Ennek ellenére a jogi személyiségekről szóló törvény végrehajtása alkalmával – mint láttuk – a román bíróságok és hatóságok a régi magyar egyesületek jogi személyiségeit kétségbe vonták, vagy nem ismerték el és ezzel ezeket az egyesületeket a legteljesebb bizonytalanságba süllyesztették. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum és a Teleki Könyvtár, valamint az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület jogi személyiségének elismerése, az utóbbi kivételével, a román uralom egész 22 éves korszakában egyre húzódott és az 1938. évi kisebbségi statutum ígérete ellenére sem történt meg. A jogi személyiség elismerését ugyanis a bíróságok az illetékes minisztérium véleménye alapján adták meg, ami az említett esetekben a kérdés megoldásának elhúzódását eredményezte. A közművelődési fejezetben láttuk, milyen nehezen ment valamely új egyesület engedélyezése, illetőleg jogi személyiségének elismerése. A román államban tehát gyakorlatilag a magyar nemzetiségű román állampolgárok egyesülési jogát is mindvégig erősen korlátozták és a legnagyobb jelentőségű, legrégebbi magyar egyesületek és alapítványok jogi személyiségét nem ismerték el. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület jogi személyiségének elismerése is majdnem 10 évig húzódott, a minisztérium újabb és újabb beadványokat kért, az iratok többször elvesztek, míg végre 1929-ben sikerült a jogi személyiségét elismertetni. A román államvezetés tehát e téren is, a már más területen ismert eljárásokhoz hasonló módon korlátozta a magyarság jogát.

A vallásszabadság

Mint az egyházi fejezetben láttuk, a vallásszabadság Romániában egy jogra korlátozódott: az istentisztelet megtartására. E téren valóban Nagy-Románia egész fennállása alatt nem volt korlátozás. Az istentiszteletet az ország egész területén mindig megengedték, bármilyen nyelven is tartották azokat. Egyes, a román gondolkodás szerint szektáknak tekintett egyházaknál azonban az istentiszteleteket is akadályozták. Így a baptista egyházat mind Erdélyben, mind a régi román királyságban erős hatósági nyomással próbálták híveitől megfosztani. 1936-ban a baptista egyház elnyomása olyan méreteket öltött, hogy a baptisták egy angol nyugalmazott tábormokot hívtak Romániába helyzetük rendezése érdekében. Az angol tábormok valamennyi román illetékes miniszternél látogatásokat tett és tőlük a baptista egyház vallásszabadságát kérte. A miniszterek ezt neki szóban meg is ígérték, s e szóban folytatott tárgyalásokról mindig írásos rögzítést készített, aminek eredményéről hitsorsosait értesítette. Ám a miniszterek szóbeli engedélye és biztosítékai nem voltak elegendők a baptisták vallásszabadságának tényleges gyakorlására. Még tartott a tábormok romániai körútja, midőn a

baptista imaházakat ismét bezárták, sőt némelyeket a helybeli román hatóságok parancsára le is bontottak. A román egyházi és jogi gondolkodás a baptista egyházat mindig külföldi megbízottak román- és államellenes központjának tekintette, és ezért a vallásszabadság jogát gyakorlatban rájuk nem vonatkoztatta.

Az istentisztelet megtartása tehát, mint láttuk, legtöbb helyen (a baptista egyház kivételével) hatósági akadályokba Nagy-Románia egész fennállása alatt nem ütközött. Ám a nemzeti ünnepeken már a hatóságok beavatkoztak az istentisztelet rendjébe, formájába, időpontjába, sőt 1936 után az elmondandó imádság szövegébe is. Falvakon a csendőrség, városokban a rendőri, vagy katonai hatóságok írták elő: mikor kell az egyes egyházakban a román nemzeti ünnep tiszteletére elrendelt vallásos szertartást megtartani. E rendelkezésekben az egyházi kérdésekben sokszor tájékozatlan állami közegek a protestáns egyházakra vonatkozólag elfogadhatatlan elveket érvényesítettek. Te Deumokat rendeltek el, holott a protestáns felfogás szerint ilyen szertartást protestáns templomban nem szoktak tartani. A csendőrség és rendőrség nemegyszer feltűzött szuronnal jelent meg az ilyen istentiszteleti szertartásokon, sőt egymásik faluban az is előfordult, hogy a helybeli román csendőrőrs parancsnoka farkaskutyája kíséretében lépett be a templomba. Az egyházi fejezetben láttuk, micsoda állandó folyamat volt a magyar nemzetiségű egyének lelkiismereti szabadságának áthágása. Minden évben rengeteg eset volt arra, hogy vidéki román hatóságok, főleg állami tanítók református, unitárius, vagy római katolikus gyermekeket a román nemzeti egyházak templomaiba cipeltek és ott a nekik idegen istentiszteleti szertartásban való részvételre kényszerítették. Láttuk, mennyire lehetetlenné vált a Székelyföldön 1935 után a vallásos összejövetelek és presbiteri gyűlések megtartása, s hogy milyen gyakori eset volt a magyar keresztény ünnepeken magyaroknak közmunkára való kényszerítése. Ugyanilyen állandó eljárás alakult ki a magyar egyházak híveinek a román egyházak felépítésére irányuló kényszerítésben. A Székelyföldön 1935 után felépített román templomok legnagyobb részét a másvallású odavaló magyarok saját költségből voltak kénytelenek felépíteni. A vallásszabadságot tehát az alkotmánytörvény és a kultusztörvény idevonatkozó határozott biztosítékai ellenére ezekben a kérdésekben Nagy-Románia egész fennállása alatt lábbal tiporták. A magyar egyházaknak főleg 1934 után szinte állandó közelharcot kellett vívniuk az egyházi élet folytonosságának fenntartása és a hívek hitének erősítése érdekében.

A nemzeti szimbólumok használatának tilalma

Mint láttuk, a dualizmusban a magyar uralom alatt élő románok nemzeti szimbólumaikat a magyar uralom első 30 éve alatt zavartalanul, később pedig bizonyos korlátozások között, bírósági ítéletek és miniszterelnöki engedély alapján használták. Népviseletükben a román színek szerepeltek, a román viseletet a budapesti képviselőházban és másutt zavartalanul viselték, a román színek népművészeti alkotásokon is szabadon érvényesültek, az erdélyi románok magyarellenes himnuszát pedig a magyar bíróság véleménye alapján szabad volt énekelni. Ugyanilyen szabadság érvényesült a román történelmi hősök kultuszában, Iancu Ábrahám kultuszának megszervezésében, a román történelmi nagyságok tiszteletében is. A román uralom alá került magyarság hasonló lehetőségeket remélt a román hatóságoktól.

Ámde ebben a kérdésben is érvényesült a román hatóságok már más területen ismertett sovíniszta eljárása. A megszállás első pillanatától kezdve a magyar színek használatában, a magyar himnusz éneklésében, a magyar történelmi nagyságok szobrainak felállításában egyformán románellenes magatartást sejtettek és ezért azokat szigorúan eltiltották.

A magyar színek használatában az összes román kormányok egyöntetűen elutasító álláspontra helyezkedtek. Nem volt szabad kitűzni a magyar zászlót, sem pedig a kisebb nemzeti-színű szalagokat. Aki ez ellen a rendelkezés ellen vétett, szigorú büntetésben részesült. Csendőrségi atrocitások, bírói ítéletek jelezték mindenütt a magyar színek itt-ott megkísérelt használatának útját. 1926-ban, midőn Averescu alakított kormányt, a magyarság Erdélyben az Averescu-párttal kötött megegyezésnek megfelelően a választásokon a kormánypártot támogatta. A választások sikere érdekében egyes székely vármegyékben Goga belügyminiszter megengedte, hogy a magyar választók a magyar zászló alatt vonuljanak a szavazó helyiségek felé. Az engedélynek nem kis része volt abban, hogy az Averescu-kormány olyan sok szavazatot szerzett a magyarok területeken. Az Averescu-kormány bukása után természetesen többé hasonló engedélyre még csak kilátás sem volt. A magyar színeket mindenütt, népviseletben, népművészeti alkotásokon, székely dískapukon és díszesen kifaragott guzsalyokon egyaránt üldözték.³⁰ Még azokat is megbüntették, akik a piros, fehér és zöld színeket más színek közé kombinálva, virágbokréta, vagy más hasonló formában alkalmazták. Ilyen kihágásokért rengeteg magyar embert ítéltek el a különféle román hatóságok és bíróságok. Sok helyen a kérdés nem is került a bíróság elé, mert a helybeli hatóság maga szabta ki és hajtotta végre a büntetést: legtöbbször a vádlottak irtózatossá megverését. Természetesen e veszedelem ellenére sem lehetett a magyar lakosságból nemzeti színeinek szeretetét kiölni, s az valóban mindvégig élt a román uralom alatti magyarok lelkében.

A magyar himnusz éneklése eleinte nem mindenütt váltott ki a román hatóságokból tiltó rendelkezéseket. Azonban e kérdés is csakhamar a magyarságra nézve kedvezőtlen megoldást nyert. A nyilvános helyeken és gyűléseken természetesen eleitől fogva tilos volt a himnusz éneklése. Midőn 1919-ben Berthelot francia tábornok Kolozsvárra érkezett, a magyar tömegek összegyűltek szállodája előtt és kívánságaikat akarták elmondani. A több ezer főnyi tömeg énekelte, illetőleg hozzáfogott a magyar himnusz énekléséhez. Még tartott az ének, mikor odaérkezett a román katonaság, melynek vezetője azonnal sortűzet vezényelt és a himnusz utolsó akkordjai összevegyültek a halálosan megsebesített résztvevők utolsó sóhajtásaival. Ettől kezdve soha többé a román uralom alatt nyílt térségben a himnuszt nem lehetett énekelni.

Az egyházak istentiszteleti szertartásain az első két évben itt-ott még énekeltek a himnuszt. Ezért legtöbb helyen a helyi román hatóságok az illető lelkészeket súlyosan bántalmazták. Azonban általánosan tiltó rendelet az első években nem jelent meg. 1923 elején azonban a román vallás- és közoktatásügyi minisztérium rendeletileg valamennyi magyar egyházban eltiltotta a himnusz további éneklését. A református püspökhöz intézett 14.005/1923 számú rendeletben a következőket olvashatjuk: „Miután tudomásunkra jutott, hogy az ország református templomaiban a magyar himnuszt éneklék, van szerencsém felkérni, szíveskedjenek intézkedni, hogy az istentiszteletekből kimaradjanak azok a himnuszok, melyek a román nép hazafias érzelmeit érinthetik, hogy ilyenképpen a különböző felekezetekhez tartozók között a konfliktusok elkerültessenek.”³¹ A rendeletre az Igazgató Tanács válaszában kifejtette, hogy az énekeskönyv 36. dicséretét (mely Kölcsey Himnusza volt) soha senki hivatalosan magyar himnusznak nem nyilvánította, s szövege is csak a teljes költemény rövid kivonata. Az Igazgató Tanács arra is rámutatott, hogy e rendeletet megelőzőleg a minisztérium 56.222/1922 szám alatt a polgári hatóságokhoz körlevelet intézett, melyeket felvilágosított arról, hogy nincs megengedve a jövőre „a templomokban olyan himnuszokat énekelni, amelyek sérthetnék a román nép érzületét.” A román kultuszminiszter tehát először a polgári hatóságoknál intézkedett, s csak azután kérte fel az egyházak központi vezetőségét az istentiszteletből való kifogásolt részek kizárására. Az Igazgató Tanács felterjesztésére a miniszter ismét hangsúlyoz-

ta, hogy a magyar nemzeti himnusz semmi szín alatt sem szerepelhet a román állambeli református egyház istentiszteleteiben.³² A miniszter e második, még határozottabb tilalma a kérdésre végleg pontot tett és ezzel a himnusz éneklését Nagy-Romániában véglegesen eltiltották.

Noha, mint ismeretes, a himnusz szövege semmiféle sértő kitévelt más népre nem tartalmaz, hiszen tulajdonképpen egy imádság és könyörgés van benne, mindenféle lázító, vagy olyan forradalmi jelleg nélkül, mint amilyen a román Ébredj álmaidból..., avagy a francia Marseillaise-ben előfordul, a román hatóságok a himnusz éneklését mégis eltiltották. Indoklásuk, mely szerint a himnusz éneklése „a román nép hazafias érzéseit sértheti”, egészen légből kapott volt, mert azokon a területeken, ahol – mint például a Székelyföldön – a magyar lakosság összefüggő tömegekben lakott, egyszerűen nem volt olyan román lakos, aki annak éneklése felett megbotránkozott volna. Nyilvánvaló dolog tehát, hogy a himnusz eltiltásával a román hatóságok a magyar nemzeti öntudatot akarták gyengíteni és azonkívül a sovinszta gondolkodásúaknak elégtételt akartak adni.

A román hatóságok és a román közvélemény hasonlóan türelmetlen magatartást tanúsítottak a magyarság történelmi nagyságai iránt. A magyar hősök tisztelete Nagy-Romániában igen kevésbé volt lehetséges. A magyar történelmi szobrok ledöntése és elszállítása már az első időkben megkezdődött. A magyar műemlékek e szomorú rombolásával a románok éppen azt akarták megakadályozni, hogy az uralmuk alá jutott magyarságban a magyar történelmi nagyságok iránti szeretet és tisztelet továbbra is megmaradjon. Az első ledöntött szobor a Petőfié volt. 1919. május 13-án Marosvásárhelyen szobrát ledöntötték és a városháza udvarára szállították. 1920. augusztus 18-án Kossuth Lajos nagyszalontai szobra is hasonló sorsra jutott. Alig ült el a rombolások feletti izgalom, mikor május 7-én a kolozsvári Széchenyi téren lévő kút felett elhelyezett Széchenyi-mellszobrot is ledöntötték. Pár évvel később emléktábláját a Vaskapu melletti, Duna parti út oldalából szintén eltávolították. Ugyanakkor Máramaros-szigeten lerombolták a 48-as honvédek emlékére emelt mellszobrot. 1923. április 21-én Arad város román tanácsa levétette a kultúrpalota történelmi tábláit. Ugyanezen hónap 24-én a marosvásárhelyi kultúrpalota ablakaiból kivették a Bocskai Istvánt, Bethlen Gábort, Kossuth Lajost és Deák Ferencet ábrázoló üvegfestményeket. Július 4-én a nagyváradi Szent László-szobrot eltávolították és a püspökség udvarára vitették. 1924. január 7-én a nyárádszeredai Bocskai-szobrot döntötték le. 1925. július 2-án belügyminiszteri rendelet értelmében az aradi 13 vértanú és Kossuth szobrait lebontották. Augusztus 8-án a székelyudvarhelyi ún. Vas-székely-szobor hasonló sorsra jutott.³³ Ekkor már Erdély szerte alig volt helyén egy-egy magyar történelmi nagyságot ábrázoló szobor. Pár éves szünet után, 1932-től kezdve az újabb román nacionalizmus hatása alatt ismét megkezdődött a magyar szobrok elleni küzdelem. Több román újságban felvetették Fadrusz gyönyörű alkotásának, a kolozsvári Mátyás-szobornak kérdését. A szobrot azonban egyelőre megmentette ama román történelmi beállítás, mely Mátyást a román faj dicsőségének tekintette. A szoborra ráírták románul Mátyás nevét, s a Matei Corvinul felírás védelme alatt a nagyszerű alkotás egyelőre biztonságban maradt. Csak rövid ideig, mert nemsokára ismét hangok hallatszottak, melyek a szobor eltávolítását követelték.

Ekkor, 1932 végén a kolozsvári román egyetemi hallgatók egy csoportja testületileg kivonult a szoborhoz, s a szobron egy bronz táblát helyezett el. A táblán Iorga Miklós, román történetíró szavai voltak: „Mindenütt győzedelmes voltál, csak a saját néped győzött le, mikor megkísérelted elfoglalni a legyőzhetetlen Moldovát.”³⁴

A Iorga-idézetet megörökítő román nyelvű tábla védelme alatt a szobor 1937-ig további támadás nélkül pompázott a nagy főtéren. Ekkor azonban Prie Octavian volt közoktatásügyi államtitkár egyik kolozsvári román újságban cikket írt a Mátyás-szoborról. Ebben kifejtette,

hogyan a románok tulajdonképpen önmagukat csalják meg, midőn Mátyást románnak tekintik. Ő renegát volt, akinek a románsághoz semmi köze, tehát a románok nem kötelesek szobrát Erdély fővárosában megtúrni. Prie cikkének azonban – nem tudni, milyen okból – további következménye nem lett, s Mátyás szobra ilyenformán megmaradhatott a helyén.

Sajnos Fadrusz másik alkotása, a zilahi Wesselényi-szobor 1936-ban a többi magyar szobor sorsára jutott. Nem tudni, kinek a rendeletére, ebben az évben leszerelték és ismeretlen helyre szállították.

1936 végén más magyar városokban is újabb szoboreltávolítások történtek. Szeptember 26-án hajnalban 2 és 3 között 15-20 főnyi román fiatalember vette körül a szatmári főteret. A római katolikus templomot körülállották, az ívlámpákat eloltották, s a főterre vezető összes utcákat őrszemmel elzárták. A szolgálatos román rendőrt valamiféle ürüggyel szintén eltávolították. Ezek után a magukkal hozott köteleket elővették és azt a templom homlokzati falában elhelyezett Szent László és Szent István szobrok nyaka köré hurkolták. A két szobrot hosszas erőfeszítés után helyükből kirángatták, s a fejek kivételével mindkettőt apró darabokra törték. A szobrok fejeit ezután szekereken elvitték. A talapzaton egy cédulát hagytak a következő felírással: „Viszontlátásra az égből”. A szatmári magyarság másnap reggel nagy felháborodással értesült a történetéről. A felháborodás hatása alatt a rendőrség látszatnyomozást indított, amely azonban az előbbi esetekben tapasztalt eredménytelenséggel végződött.³⁵

A román hatóságok végeredményben csak egyetlen egy magyar nagyság tiszteletét engedték meg. A magyar Dalosszövetség évről-évre megrendezett Petőfi-ünnepélyét Segesváron nem akadályozták. Mint láttuk, ennek gyakran az volt az oka, hogy a Dalosszövetség vezetői a dalosversenyeket több ízben a román királyi család valamelyik tagjának védelme alá helyezték.

A határokon túli magyarsággal való érintkezés

A kiegyezés korában a magyar uralom alatt élő románok, mint láttuk, a román királyság románjaival állandó összeköttetést tartottak fenn. Az érintkezés mindkét irányban könnyű volt, mert akkor nem alkalmazták még a világháború után bevezetett határforgalmi korlátozásokat. Az útlevelek kiadása minden nagyobb nehézség nélkül a románok számára is biztosítva volt, és a Romániából Magyarországra utazó románok szintén könnyen léphettek az ország területére. Láttuk, hogy tudósok, újságírók, katonatisztek, a román királyi család tagjai akkor és ott lépték át a határt, amikor és ahol akarták. Részt vettek a magyarországi románok ünnepélyein, közgyűlésein, beszédeket tartottak és felszólalásaikban a románokat kitartásra buzdították.

A román uralom alá került magyarok ezekkel a lehetőségekkel nem rendelkeztek. Az első évben csak az léphetett ki Románia területéről, aki véglegesen repatriált és megígérte, hogy Erdélybe többé nem tér vissza. Később már útlevelet is lehetett kapni, ha az illetőnek sok pénze volt, mert a sokféle forrásból félremagyarázható előírásai miatt rendes, törvényes úton nem lehetett kivárni az útlevel elnyerését. Pénzzel azonban mindvégig sikerült útlevelet szerezni. Természetesen pénze nem sok embernek volt, s ezért Magyarországra a szegény embereknek, diákoknak és másoknak nagyon nehéz volt átmenni. Az ostromállapot ideje alatt természetesen mindig nehezebb volt útlevelhez jutni, mint máskor. Az útlevel kiadásához szükséges okmányokat gyakran teljesen lehetetlenség volt embernek megszereznie. Különösen a katonai okmány megszerzése ütközött a legnagyobb nehézségekbe. 1928-tól 1933-ig aránylag könnyen lehetett a szükséges okmányokat megszerezni. Azután ismét megnehezedett az útlevel megszerzése. 1937 után, Nagy-Románia utolsó éveiben, egészen különleges összeköttetések igénybevételével juthatott magyar ember útlevelhez. A férfiak számára előírt katonai okmányt

minden esetben a bukaresti román nagyvezérkartól kellett kérni, ahol természetesen külön összeköttetés nélkül senkinek a kérését nem intézték el kedvezően. Viszont Nagy-Románia egész fennállása alatt érvényes volt a régi görög igazság: nincsen olyan magas fal, amit egy arannyal megrakott szamar ne tudna átugrani. Más szóval, akinek pénze volt, az előbb-utóbb mégiscsak meg tudta szerezni az útlevelet.

1930 után egy olyan lehetőség nyílt meg, amelynek segítségével az egyszerűbb anyagi körülmények között élő magyarok is időnként meglátogathatták Magyarországon élő hozzátartozóikat. Ez a lehetőség a sportvonatok, illetve filléres vonatok elnevezés alatt ismert csoportos utazások alkalmá volt. Meglehetősen olcsón, lényegesen egyszerűsített eljárással lehetőség nyílt csoportos, 4-500 személyt magában foglaló úgynevezett kollektív útlevél megszerzésére. Ilyenkor 6-8 napig lehetett a kollektív útlevéllal a határátlépés után Magyarországon tartózkodni. De a kitűzött időben mindenkinek ugyanazzal a visszatérő vonattal kellett hazautaznia, különben a határon nem engedték át.

A határon túli magyarsággal való érintkezés kérdésében a megfordított irányú érintkezés még nagyobb nehézségekbe ütközött. A budapesti román konzulátus gondosan számon tartotta azokat a magyarokat, akiknek Romániába való beutazása a román érdekekkel nem egyeztethető össze. Ezek soha nem kaphattak Romániába beutazási engedélyt. A híres magyar tudósok, a magyar közélet ismert vezetői semmiképpen sem látogathatták meg a román uralom alá került hozzátartozókat. Mint láttuk, annak idején Iorga Miklósnak Magyarországra való beutazása semmi nehézségbe nem ütközött, noha a román történetíró magyarellenes irredenta magatartása a magyar hatóságok előtt közismert volt. Ennek az esetnek megismétlődése a román uralom alá került magyarság életében teljesen lehetetlen volt. Olyan magyar tudományos és szellemi nagyságok, mint például Szekfű Gyula vagy Jancsó Benedek hiába próbálták meg a beutazási vízumot megszerezni. Egyes írók és költők időnként személyes ismeretség alapján beutazhattak Romániába, de minden lépésüket figyelemmel kísérték. Kosztolányi Dezső régi román ismerősenek, dr. Isac Emil művészeti felügyelőnek segítségével megkapta a beutazási vízumot. De megérkezése pillanattól kezdve mindvégig mellette volt román ismerőse, vagy ennek valaki megbízottja, aki „tiszteltből” folyton a sarkában volt, hogy mindenben „segítségére” legyen. Más szóval, Kosztolányi ugyan megláthatta Kolozsvárt, de román tanú nélkül nem találkozhatott a kolozsvári magyarság vezetőivel. Arról pedig nem igen lehetett szó, hogy Magyarországról beutazott magyarok valamely magyar gyűlésen részt vegyenek, vagy ott éppen beszédeket, hozzászólásokat tartsanak. Ahol ilyen előfordult, a rendezőközösség rögtöni megtorlására lehetett elkészülve. Nagy-Románia fennállása alatt a román uralom alatti magyarság és a határon túli magyarok egymással való érintkezése mindvégig a legnagyobb nehézségekbe ütközött és emiatt a határokkal elzárt magyarság egymásról nem sokat tudott. A nemzetközi összetartás és a nemzeti egység csak egészen szűk rétegekben élhetett, az erdélyi magyarság széles tömegei alig tudtak valamit arról, milyen élet van a határokon túl.

A magyarság politikai jogai

A román uralom alá került magyarság politikai élete az 1920. június 4-ei trianoni békeszerződés aláírása után kezdődött meg. A megszállástól a szerződés aláírásáig eltelt idő alatt megtartott általános politikai választásokon a magyarság nem vett részt, azaz jelölteket nem állított. Ennek oka egyrészt az volt, hogy a megszállással annyira megváltozott helyzetbe jutott magyarság vezetői még tájékozatlanok voltak, másrészt pedig az államjogi helyzetet tisztázatlannak tekintették. A békeszerződés aláírásáig a határok kérdése is nyitva volt és nem lehetett tudni: milyen módon oldják meg a kérdést a béketárgyalásra Párizsban összeült hatalmak képviselői.

A békeszerződés aláírása után csakhamar megindult a politikai tájékozódás. Ennek első jele három kiváló magyar vezető: Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István híres röpiratának, a Kiáltó Szó megjelenése volt. A három szerző egy-egy tanulmányban mutatott rá a magyarság lehetőségeire és feladataira az új államjogi helyzetben. Csakhamar megtörtént az első magyar szervezet formájának kialakulása. 1921. július 6-án megalakult Kolozsváron a Magyar Szövetség. A Magyar Szövetség alapelve az volt, hogy a nemzeti kisebbségekre vonatkozó úgynevezett kisebbségi szerződés megteremtette a kisebbségek közjogi fogalmát, és így a kisebbségeknek joguk van arra, hogy közéleti szervezetüket a közös nemzeti érzés alapján alkossák meg. Amde a román kormány ezt az álláspontot nem fogadta el és a Magyar Szövetséget 1922 október havában véglegesen feloszlatta.

A Magyar Szövetség feloszlata után nemsokára, 1922. december 28-án megalakult az Országos Magyar Párt. Ez az alakulat tulajdonképpen két meglévő politikai szervezet: a Magyar Néppárt és a Magyar Nemzeti Párt összeolvadásából keletkezett. Az 1922. december 28-án megalakult Országos Magyar Párt első elnöke Jósika Sámuel báró, ügyvezető alelnöke dr. Haller Gusztáv, titkára pedig dr. Naláczy István lett.

A Magyar Párt megalakulása már az első országos választáson való részvétel után történt meg. Ezt a választást a Brătianu Ion román liberális párt vezére miniszterelnöksége alatt megalakult új román kormány írta ki 1922. március 6-ra. A választások március 6. és 10. között zajlottak le. Az erdélyi magyarok nagy sokaságát már a választásoknál jóval hamarabb szándékosan kihagyták a választók névjegyzékéből. A magyarság azonban azzal vigasztalta magát, hogy tiszta magyar vidékeken mégis meg tudja majd választatni a maga jelöltjeit. Nem számított arra, ami bekövetkezett. Pedig, ha nagyobb figyelemmel kíséri a román uralom alatt már azelőtt lefolyt két választás menetét, bizonyára nem lettek volna olyan illúziói. Az 1919. és 1920. évi választások alkalmával ugyanis a román kormányhatóságok olyan nagy mértékben avatkoztak bele a választók akaratának megnyilvánulásába, amilyenre még az annak idején a magyar választási visszaélések miatt annyit panaszkodó erdélyi románok sem voltak elkészülve. Mikor 1920-ban a második választás véget ért, az erdélyi románok ismert szócsöve szomorúan állapította meg: „Mi már sokszor adatokkal, nevekkal és okmányokkal bizonyítottuk be, hogy a román kormány beavatkozásai nagyobbak voltak, mint a magyar kormányok beavatkozásai.” A magyarság akkor nem nagyon figyelte a románok választási módszerét és így érthetően teljesen felkészületlenül került szembe azzal az eljárással, amely most vele szemben is érvényesült. A kormány utasításai szerint a hatóságok minden ellenzéki párt előkészületi munkáját akadályozták, de legjobban természetesen a magyarokét. A Magyar Párt 38 képviselőjelöltje közül 34-nek jelölését különféle rendkívül találékony ürügyek alatt visszautasították. Míg a román pártok jelöltjeinek mintegy harmadrészét utasították el, a magyar jelöltek 9/10 része erre a sorsra jutott. A magyar jelölteket „nem kicsiben, hanem nagyban utasították vissza” – állapította meg egyik román újság.³⁶ Az előírás szerint a képviselőjelöltet 50, a szenátorjelöltet legalább 25 választónak kellett ajánlania. Az ajánlást legfeljebb 10 választónak kellett a választási elnökhöz benyújtania, aki a választók azonosságát igazolja. Visszautasítás esetén az elnöknek írásban kellett a visszautasítás okát közölnie. A törvény szerint minden 50 000 választó választott egy képviselőt és minden százezer választó egy szenátort. Rendes törvényes eljárás és választás esetén a magyarságot legalább 25-30 képviselő és 12-15 szenátor illette volna meg. Amde már a jelöléseknél kiderült a kormány szándéka. Mint mondtuk, 38 jelölt közül 34-nek a jelölését különféle ürügyek alatt visszautasították. Sándor Józsefét Bánffyhunyon azért, mert az aláírások olvashatatlanok. Willer Józsefét Nagyváradon azért, mert a dátum az ajánlás alján és nem a felső részén volt

feltüntetve. Pécsy Imréét Zilahon azért, mert az aláírásokat kétféle tintával írták. Nagy Albertet a jelölés napján letartóztatták, s amikor délután szabadlábra helyezték, közölték vele, hogy helyettes választási elnöknek alkalmazták, s így a törvény értelmében nem lehet képviselőjelölt. Gyárfás Elemér jelölését Csíkszeredában vígjátékba illő jelenetek után utasították el. Bizalmi emberei kora reggel megjelentek a választási elnöknel és mindenféle furfangra fel voltak készülve. De a valóság és a liberálistábori emberek találegonysága minden rossz sejtelmüket felülmulatta. A jelölést az elnök először azon a címen utasította el, hogy nincs igazolva, miszerint a jelölt épelméjű. Ezt a jelölők igazolták. Akkor az elnök felszólította őket, igazolják jelöltjükről, hogy nem bordélyház-tulajdonos. A jelölők azt is igazolták. A harmadik kifogás az volt, hogy nincs igazolva büntetlen előélete. A jelölők erre is készen voltak az igazolással. Ekkor már Ciurea választási elnök, nem jutván hirtelen eszébe más kifogás, el akarta fogadni a jelölést. Ám a jelenlévő alispán előlépett, kihúzott a zsebéből egy írást, mely Ciureát elmozdította a helyéből és egy más választási elnököt jelölt ki. Az új elnök Gyárfás jelölését végleg elutasította azon indoklással, hogy az aláírások hasonlósága miatt valószínű, miszerint azok egy kéztől származnak.

A jelölések visszautasítása után következett a választás lefolyása. Ez méreteiben és az elkövetett törvénytelenések tekintetében mind a magyar, mind a román választók legrosszabb előérzetét is felülmulatta. A másfél milliónyi magyarság egyetlen képviselőt tudott választani: Bernády Györgyöt. Az erdélyi román nemzeti párt is erősen megtépzva került ki a választási hadjáratból. Maniu Gyula felháborodásában a királyhoz intézett sürgönnyel tiltakozott a kormány erőszakosságai ellen. Sürgönyében megállapította, hogy a „kormány a választókat a legelképzhetetlenebb eszközökkel” félemlítette meg. A választási elnökök a jelöléseket visszautasították, s a választásokat félbeszakítva, éjnek idején az urnákból ellopták a cédulákat. „A választások a legvadabb korrupció, vesztegetés, letartóztatások, lázadásra szítás, a jelöltek elfogatásának, fogva tartásának eredménye [...]. Ily módon a választás napja Erdélyben a gyász és reménytelenség napjává vált, s nemzeti szégyenbe és európai botrányba fulladt.” A román lapok a magyarokkal szemben elkövetett erőszakosságok feletti aggodalmuknak is kifejezést adtak. Egyikük kifejtette, hogy amit a románok egymás ellen tettek, az alapjában véve megszokott dolog. Legsúlyosabb azonban az, ami a kisebbségekkel történt. „Hogy a kisebbségekkel való együttélés negyedik évében jöjjön egy kormány, s mindenféle gazsággal kizárja őket az állam közéletéből, ez már olyan valami, ami túlhaladja a belpolitikát, s káros hatással lehet hírnevünkre külföldön.”³⁷ Egy másik újság, a konzervatív párt lapja a következőket írta: „Erdélynek Romániával történt egyesítése következtében 2 millió magyar lett román alattvalóvá. Kétmillió idegen fajú lakos, mind törvénytisztelő alattvaló, amely kétségtelenül külön nemzetiséget alkot. Brătianu úr választási politikája azzal a veszedelmes eredménnyel végződött, hogy e kétmillió lakosnak csak egyetlen képviselője van. Az erdélyi fennsík szívében van a székelyek földje, ahol a románság a lakosság még 1%-át sem teszi ki és a székelyek mégsem nyertek arra engedélyt, hogy képviselőjüket elküldhessék a román parlamentbe. Hogy Brătianu úr elérhesse ezt az eredményt egy civilizált államhoz méltatlan ürügyhöz és eszközökhöz kellett folyamodnia.”³⁸

A kormány maga is érezte, hogy a magyarsággal szemben elvetette a súlyot, s ezért a pótválasztásokon kissé engedett a terrorból. Így került be a román képviselőházba még Sándor József és Zima Tibor.

A magyarságnak az első választás és pótválasztás után legfeljebb az a vigasztalása lehetett, hogy az erdélyi román nemzeti párt egyes képviselői maguk is megállapították: jobb volt a régi magyar uralom választási eljárása. Ezt többek között maga Vaida Sándor, a magyar képviselő-

lőház egykori magyar képviselője és Nagy-Románia volt miniszterelnöke mondotta. Vaida ugyanis 1923-ban a magyarigeni pótválasztás alkalmával súlyos tapasztalatokat szerzett. A magyarigeni mandátumra az erdélyi románok Dragomir Silviu dr. tanárt jelölték. Vaidának a magyarigeni körzet választói még a magyar uralom korszakából kedves ismerősei voltak, akik akkor Vaidát a magyar kormányparti jelölttel szemben nagy lelkesedéssel román képviselőnek választották. Most segíteni akarván Dragomirnak, elkísérte őt a választási körútra és a választóknak, ahol erre képes volt, beszédeket tartott. Azonban nem sok helyen engedték meg neki a beszéd megtartását, mert a választás előtt a kormány bizalmas utasítást küldött a választókerület összes csendőrseinek. A körrendeletben a csendőröket utasította, hogy „az ellenfél megbízottait lázadással, rendtelenséggel, a közrend megzavarásával kell vádolni. A kormánnyal szemben kifejtett mindenféle ellenséges propagandát azon jogcím alatt kell megtorolni, hogy rendzavarás, lázadás, közrend és közbiztonság megzavarása történt.”³⁹ A rendeletet a csendőrök végrehajtották. Vaidát Dragomirral együtt több ízben letartóztatták és gyalog hosszú utakat tettek velük. Az egyik román újság leírása szerint egész falvakat csendőrség szállott meg, a választók csapatait szuronyrohammal verték szét, a bizalmi embereket éjnek idején kidobták a választóhelységekből, Dragomir választóira rálöttek és semmit sem mulasztottak el, hogy a választás eredményét meghamisítsák. A halálosan elkeseredett Vaida, ahol nagy nehezen elmondhatta beszédét, kemény szavakkal bélyegezte meg a kormány eljárását. Tövisen a román képviselőházat „tolvajok házána nevezte” és ugyanott a választók előtt kijelentette, hogy „a magyarok alatt jobb volt.”⁴⁰ Boroskrakkó (Circău) község parasztjai előtt így kiáltott fel: „Nem úgy van-e testvérek, hogy jobb volt a magyarok alatt, mint máma?” Mire a parasztok közül némelyek így feleltek: „Lehet, hogy az volt, de lehet, hogy Nagy-Romániában is jobb lesz ezentúl.” E szavak hallatára a jelenlévő Grigore N. Filipescu annyira megbotránkozott, hogy azonnal eltávozott a választói gyűlésről.⁴¹

A választás természetesen a kormány jelöltjének győzelmével végződött. A vereség után Dragomir az egyik román újság hasábjain beszámolva a választási hadjáratról a következőket írta: „Aki számot ad magának arról, hogy mindezek – letartóztatások, szuronyrohamok – a csendőrök által a legdurvább módon hajtottak végre [...], megítélheti, milyen szörnyű helyzetbe jutott a minden állampolgár számára alkotmányban biztosított legegységesebb jogok iránti tisztelet.” Majd hozzátette: „Sok lapot írtam erdélyi testvéreim évszázados harcairól és szenvedéseiről. Azonban egyik sem annyira fájdalmas és szégyenletes, mint a magyarigeni általános választás meggyilkolása.”⁴²

Vaida magyarigeni tapasztalatait a román képviselőház 1923. március 16-i gyűlésén is elmondta, sőt ottani beszédének egyes részeit az ellenzéki pártok már többször említett francia nyelvű, külföld számára kiadott tiltakozó röpiratában is közölte. A képviselőház ülésén többek között kijelentette, hogy nem ismeri el a képviselőház törvényességét, mert az állampolgárból, csalásból és lopásból született. „Mélységesen megbántva az én állampolgári, igazságossági és nemzeti szabadsági érzéseimben, amelyeket egész életemen keresztül védelmeztem, elhatároztam, hogy többé nem lépek be ebbe a terembe, mert az a gyalázatos eljárás, amelyet a jelenlegi kormány a választók ellen elkövetett olyan, hogy azt még a szomorú emlékeztető Tisza- és Andrássy-kormányok sem merték soha a román nép ellen elkövetni [...]. Személyesen megtörtént velem, hogy szuronyok között kísérték ki és durván elűzték a magyarigeni kerület falvaiból, ahol a magyar uralom alatt megszervezhettem és kinyilváníthattam a román nemzeti párt politikai harcait. Elképzelhetik tehát, hogyan kezelik a tömegeket: azok a fegyveres erők erőszakosságainak zsákmányai és egy anarchikus közigazgatás üldözésének tárgyai, ugyanakkor pedig ki vannak téve a kormánypárt szándékaihoz irányított igazságszolgáltatásnak.”⁴³

Vaida e megállapításai valóban a tényleges helyzetet fejezték ki. De ha a román nemzetiségű jelöltekkel szemben így jártak el, elképzelhetjük, mit kellett a magyar nemzetiségű választópolgároknak elszenvedniük. Mint láttuk, a magyar jelölteket sokkal nagyobb arányban és százalékban vetették vissza, mint a román nemzetiségűeket. A későbbi liberális választások is hasonló törvénytelenések közepette zajlottak le. Az elkövetett erőszakosságokért a választók elégtételt nem kaptak. A választások érvényességét maga a képviselőház döntötte el, s az természetesen visszautasította a felmerült panaszokat. A bíróság pedig alá lépve rendelve a kormány hatalmának, ritkán merészelt olyan döntéseket hozni, melyek az uralmon lévő kormány érdekeit sértették. Ezt az 1927. évi liberális választások után, mandátumok igazolása alkalmával Pop-Cicio, az erdélyi románok magyar uralom alatt is már ismert ősz vezetője szomorúan állapította meg: „A magyarok alatt csendőrszuronyok között mentünk a választási urnák elé, de nyíltan szavazhattunk a Román Nemzeti Pártra. Most egész falvaknak tiltották meg, hogy a szavazó urnák elé járuljanak és megbízottaink előtt a román csendőr százados parancsot adott csendőreinek, hogy lőjék le azokat, akik az urnákhoz közelednek. A magyar uralom alatt, ha egy csendőr megvert egy román választópolgárt, jelentést tettünk ellene. A magyar bíró 3 évre ítélte el a csendőrt. Ma – és e tényről fájdalommal kell elmondanom – a román bírák meghamisítják a szavazás eredményét, mert tudják, hogy cselekedetük amnesztia alá fog esni. Elveszett ország az, amelyikben – mint nálunk – a katonaság politizál és a bírák szavazatokat hamisítanak.” Ugyane választás után az egyik román lap megállapította: „A lefolyt választások az erdélyi politikai élet legszégységteljesebb fejezetét alkotják. Udvarhely megyében kompakt tömegekben zárták el az urnáktól a kisebbségi választókat. Az elkobzott választói igazolványokkal a liberálisok ágensei szavaztak. Ugyanígy folyt le a választás Csík és Háromszék megyében is.”⁴⁴

Valóban, az 1927. évi választás is az 1922. évihez hasonló erőszakosságok jegyében folyt le. Az óriási terror miatt a már politikailag sokkal öntudatosabb magyarság mindössze 8 képviselőt és 1 szenátort tudott megválasztani. Nagy-Románia fennállása alatt aránylagosan legtisztább választást 1928-ban a Maniu-kormány rendezte, amikor 16 magyar képviselőt és 6 szenátort sikerült a magyar párt szavazóinak megválasztaniuk. A későbbi választások ismét nagy erőszakosságok között zajlottak le. Különösen nagy volt a hatósági nyomás az 1933. és 1937. évi általános választások idején. Mindkét választást a liberális kormány rendezte, s 1937-ben megtörtént az, ami addig nem fordult elő, hogy Maros megyében a magyar párti szavazókra a román csendőrség sortüzet adott, mert a szavazási hely felé akartak menni. A sortűznek több halott és néhány súlyos sebesült áldozata volt.

A magyar képviselők tehát Nagy-Románia fennállása alatt meglehetősen változékony számban képviselték a magyarságot. A képviselőházban és szenátusban egyaránt a legsúlyosabb nehézségekkel kellett megküzdeniük. Testi inzultusok, állandó gyűlölködő közbeszólások, gúny, szóban és írásban való sajtóbeli gyalázkodások közepette igyekeztek nehéz hivatásukat teljesíteni. A gyűlölködő sovíniszta légkörben kevés eredményt tudtak elérni. Azonban a képviselőházon kívül is küzdöttek, a minisztériumokban közbeléptek és a hatóságok előtt próbálták védeni a különféle visszaélések miatt panaszkodó magyarokat. Nevük a román sajtó hasábjain is gyakran szerepelt: Willer Józsefet, Gyárfás Elemért, Sándor Józsefet, Laár Ferencet, Hegedüs Nándort, Jakabffy Elemért a román újságírók gyakran kipécézték és a román közvélemény előtt állandóan ellenszenves módon szerepeltették. Hegedüs Nándor ellen a Curentul című román napilap főszerkesztője vezércikkben intézett hírlapi támadást, mert Hegedüs egy nyílt levélben arra kérte, hagyjon fel a magyarság elleni gyűlöletkeltő uszítással. A magyar képviselőknek tehát mind a képviselőházban, mind a román sajtóban olyan ellen-

séges légkörrel kellett megbirkózniuk, ami már eleve sokat lerontott a rendelkezésünkre álló lehetőségekből.

A magyarság politikai súlyát azonban végeredményben nem a parlamenti képviselők száma határozta meg. Ennél sokkal nagyobb jelentőségű volt a magyarság anyagi helyzete, politikai öntudata, valamint a külföldi közvélemény alakulása. A magyar képviselők sokkal nehezebb anyagi helyzetben voltak, mint egykor a magyar uralom alatt élő román képviselők. A tudatosan elszegényítő politika következtében a magyar társadalom minden rétege nehéz anyagi körülmények között élt, s ez természetesen a politikai küzdelem eredményét is befolyásolta. A magyarságnak belföldön alig volt valami politikai ereje. Minden politikai súlyát és az elért eredményeket, a védekező harc sikereinek legnagyobb részét a külföldi közvélemény alakulásának köszönhette. Valamennyi román kormány féltékenyen vigyázott arra, nehogy a külföldnek rossz véleménye legyen Romániáról. Amíg a Népszövetség tekintélye aránylag ép volt, 1934-ig, a Népszövetséghez benyújtott panaszok időnként egyes részleteredményeket hoztak. A külföldi közvélemény kedvező hangolására a kormány óriási összegeket áldozott, s egyes nehezebb kérdésekben semmitől nem riadt vissza, csak hogy magyarelles intézkedéseit kedvezőbb színben tudja feltüntetni. Láttuk, miként vezette félre a kormány 1924-ben a Népszövetséget Apponyi egykor törvényes szövegének meghamisított formájával, s ehhez hasonló módon később is mindent megtettek a külföldi közvélemény megnyerésére. Azonban ez nem mindig sikerült, noha Románia e tekintetben sokkal nagyobb és szerencsésebb lehetőségekkel rendelkezett, mint annak idején a dualizmusban Magyarország. Az első világháború előtt Európa írói és tudósai az igazságot önmagában sokkal többre becsülték, mint valamely állam kormányának rokonszenvét. Ezért adott esetben mindenféle más szempontra való tekintet nélkül, az általuk abszolút igazságnak tartott valóság mellett habozás nélkül állást foglaltak és az érdekelt kormányok véleményével nem törődve, az igazságtalanságot megbélyegezték. Ez magyarázza meg egyrészt Björnson, Tolsztoj és másoknak a magyarországi románok mellett való kiállítását. Másrészt e nagy írók tájékoztatása a magyarországi románok részéről minden akadály és következmény nélkül történhetett, és az egyoldalú tájékoztatás miatt őket a magyar állam részéről semmiféle megtorlás nem érte. A világháború után a helyzet megváltozott. A nyugati államok tekintélyes része érdekelve volt a Párizs környéki békék által teremtett status quo fenntartásában, s ezért mindazokat a panaszokat, amelyek az utódállamokban élő kisebbségek részéről a külföldre jutottak, már eleve igyekeztek meggyöngíteni. Romániának szoros diplomáciai kapcsolata volt Franciaországgal, nagyon jó összeköttetéseket tartott fenn az angol hivatalos és félhivatalos körökkel is. Ennek következtében ezeken a helyeken kevés olyan független gondolkodású ember akadt, aki az utódállamokban, és főleg Romániában elkövetett igazságtalanságok ellen felszólalt volna. A két világháború között a szellem nagyjai és képviselői legnagyobb részét arra az álláspontra helyezkedtek, amit Julien Benda francia író világhírű könyvében, az „írástudók árulásának” nevezett. Benda megállapította, hogy az írók, a szellem emberei tulajdonképpen hivatásukat elárulták, mert a mindennapi élet kérdései és nehézségei miatt nem mertek az igazság abszolút valósága mellé kiállni. Benda e megállapításának igazsága sajnálatosan tapasztalható volt az idegen uralom alatt élő elnyomott kisebbségek kérdésében is. Nagyon ritkák voltak azok az emberek, akik magáért az igazságért, nem törődve saját kormányuk és az érdekelt román kormány ellenszenvével, az igazság érdekében nyíltan szót emeltek. Mindazonáltal egy-két ilyen szellemi nagyság mégiscsak akadt. Köztük franciák, mint például Henri Barbusse, Viktor Marguerite, Romain Rolland és angolok, mint Rothermere, Macartney Elemér és mások. Az ő felszólalásuk sokat javított a magyarság lehetőségein, valamint a különféle nemzetközi kisebbségi szervezetek és más hasonló alakulatok tevékenysége is.

1934 után azonban Románia már legnagyobbbrészt függetlenítette magát a külföld, főleg a Nyugat közvéleményétől. 1934 és 1938 között történtek a magyar kisebbség elleni legnagyobb elnyomási intézkedések, amelyek eredményeképpen a magyarság elszegényedése és minden téren való háttérbeszorítása még nagyobb méreteket öltött. De már 1937 vége felé Románia kormánya nem merte többé vállalni a legsúlyosabb igazságtalanságokat. Így történt, hogy Ghibu Onisifor ismert eljárásának eredményeit, mellyel a premontrei és más magyar szerzetesrendek vagyonát az államra íratta, a kormány a külföldi közvélemény megnyilatkozása és a Szentszék erélyesebb állásfoglalása miatt nem merte véglegesen megtartani. Az 1938-ban külpolitikai helyzet miatt bekövetkezett rendszerváltozás néminemű enyhülést hozott, de amint láttuk, a fontosabb kérdésekben a helyzet továbbra is a régi maradt.

A magyarság politikai életében a helyi önkormányzati szerep nagyon kevés jelentőségű volt. A helyi önkormányzatot már a megszállás első évében megszüntették. Az erdélyi románok a következő években maguk is belátták, micsoda hiba volt ez és több ízben követelték a közigazgatási önkormányzat visszaállítását. Eerre azonban a liberális párt nem volt hajlandó. Pedig az önkormányzat fenntartása érdekében, illetve visszaállítása céljából sok román lap rendszeres újsághad-járatot kezdeményezett. A Lupta 1923-ban rámutatott arra, micsoda hanyatlás következett be Erdélyben az önkormányzat megszüntetése miatt. Felhívta a figyelmet azokra a nehézségekre, amelyek a bukaresti központosításból származnak. Minden ügy hónapokig várja elintézését, mert Bukarestből kell engedélyt kérni a legkisebb jelentőségű elhatározásokhoz is. A román kormányoknak kötelességük lenne – állapította meg –, hogy az erdélyi lakosok számára lehetetlenné tegyék az azelőtti időkkel való kedvezőtlen összehasonlítást. „A régi erdélyi rendszer jó dolgait meg kellett volna őrizni, nem pedig szétrombolni – írta többek között. – Azonban csak az erdélyi magyar törvényeket tartották fenn, de annyi jó intézményt megszüntettek, mint a községi és vármegyei önkormányzatokat, amelyek azelőtt Erdélyben élő valóságok voltak és a lakosságnak lehetőséget adtak arra, hogy egyenesen részt vegyenek a városok és megyék vezetésében, ami az erdélyi lakosok állampolgári neveléséhez is hozzájárult.”⁴⁵ Sajnos, sem a román lap eme figyelmeztetése, sem az erdélyi románok és magyarok felszólalásai nem jártak a kívánt eredménnyel. 1925-ig semmiféle önkormányzati lehetőség nem volt. 1925-ben a liberális párti kormány által megszavazott közigazgatási törvény ugyan a helyi önkormányzatnak néminemű gyenge formáját biztosította, de mint azt más vonatkozásban láttuk, részint a gyakran megszavazott újabb közigazgatási törvények változásai, részint a Romániában rendszerré váló, felülről kinevezett időközi bizottságok rendszere a törvényben biztosított, amúgy is gyenge önkormányzatot gyakorlatilag teljesen értéktelenné tette. A magyar községeket és magyar többségű városokat 1-2 év kivételével Nagy-Románia egész fennállása alatt kinevezett tanácsok, úgynevezett interimar bizottságok vezették, amelyekbe magyar nemzetiségű egyén csak véletlenül kerülhetett be.

A törvény előtti jogi egyenlőség

Az eddigi fejtegetéseinkből már nyilvánvaló, hogy Nagy-Romániában a magyarság nagyon kevés téren élvezhette a románsággal való jogegyenlőség lehetőségeit. Politikai, gazdasági, közművelődési és más téren a román államalkotó nép előnyeinek intézményes biztosításával a jogegyenlőség súlyos csapásokat szenvedett. A román bíróságok időnként tiszteletreméltó kísérleteket tettek a törvények igazságos értelmezésére. De Romániában a bíróságok sohasem voltak teljesen függetlenek. Választási és más kérdésekben kénytelenek voltak a kormányok utasítását végrehajtani. Ugyanígy az állam szempontjából fontos államérdeknek minősített kérdésekben ismét csak az állam utasítása szerint jártak el. Azokban az esetekben, amikor a

magyar félnek a románokkal szemben igazat adtak – az ismert agrárkisajátítások eseteiben a dévaiak, a kalotaszentkirályiak, csíkkarcfalviak stb. esetében –, a jogerős bírói ítéletet a román hatóságok nem engedték végrehajtani. A magyarok tehát, ha a román hatóságok időnként igazságos ítéleteket is hoztak, sohasem tudhatták, vajon a románokkal szemben sikerül-e a jogerős bírói ítéletet végrehajtani. Ezért a törvényesség védelmét ritkán érezték és a félelemtől való mentesség ma annyira hangsúlyozott érzését Nagy-Romániában nem ismerték. Ha egymás között merültek fel ellentétek, azokban a román bíróságok legtöbbször igazságos döntéseket hoztak. Különösen a román legfelsőbb bíróság, a Semmítőszék nagyon sok magyar ember utolsó reménye volt. Amidőn azonban a magyar embernek román féllal, vagy éppen a román állammal szemben kellett volna igazságot szolgáltatni, a bíróságok legtöbbször vagy kitértek az ítélet elől, vagy pedig a román félnek, a román államnak adtak igazat. Mint láttuk, Ghibu törvénytelen érvelését 1932-ben több román bíróság sietett elismerni, és a magyar katolikus státus vagyonát határozatilag a telekkönyvekben a román állam nevére írták át.

1938-ban a bírák elmozdíthatatlanságát is megszüntették. Ettől kezdve még a bírói pártatlanságba vetett halvány remények is szétfoszlottak. A román parancsuralmi kormányzat Nagy-Románia fennállásának utolsó két évében a román bíróságokat teljesen a maga céljainak szolgálatába állította.

Végeredményben tehát a román uralom alatti magyarok a törvény előtti jogegyenlőség valóságát Nagy-Romániában nagyon ritkán élvezték, és politikai téren a román bíróságoktól nagyon sok elítélő végzést kaptak. Ezért a magyarságnak a román bíróságokban nagyon kevés bizalma volt.

Jegyzetek

1. Şorban 82.
2. DA 1920. május 18.
3. Şorban 96-98.
4. La lutte 13-15.
5. EMÉ 2.
6. KL 1923. április 26. Az erdélyi románok temesvári nagygyűlése.
7. Ghiulea.
8. *Abuzurile și crimele siguranței generale ale statului. Vö. Szász 124-125.
9. Willer.
10. La lutte 16.
11. Oberding 67; Szász 173-174.
12. Ghibu: Politica religioasă, 832.
13. Ghibu: Politica religioasă, 321-324. Később a kormány a külföldi közvélemény nyomására Félixfürdőt visszaadta a premonstreieknek.
14. Oberding 96.
15. Vö. Nagy 88-94.
16. ÚK 1923. június 1. Verekedés a parlamentben.
17. ROM 1923. november 11.
18. MO 1928. november 21. 260 sz. Vö. Nagy 90.
19. EMÉ 29.
20. Dokumentumok [1931] 319.
21. BÚ 1921. január 13. Illusztráció a kisebbségek védelmében.

22. Andor 132.
23. Ezek az adatok Walter Gyula szerkesztő úr szíves közléséből valók.
24. Mikó: Huszonkét év, 169-170.
25. Gyallay szerkesztő szíves közléséből.
26. Şorban 81.
27. Fritz: Újabb kisebbségi jogsérelmek, 783.
28. KÚ 1938. február 25.
29. *Az Unitárius Főtanács jegyzőkönyve. Kolozsvár 1935.
30. KÚ 1934. június 8. Csendőrök fenyegetik Udvarhely megyében a székely népművészetet.
31. *Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsa 1923. évi jelentése.
32. Uo.
33. EMÉ 2-10.
34. Saját adatgyűjtés.
35. Események [1936] 538.
36. GA 1922. február 28.
37. EP 1922. március 8.
38. PR 1922. március 13.
39. LP 1923. február 27.
40. ÎN 1923. március 3. Contractul de la Alba Iulia.
41. Abrudeanu 524.
42. AD 1923. március 4. După alegerea de la Ighiu.
43. La lutte 56-58.
44. DI 1927. július 9.
45. LP 1923. május 3. Împiedicați decadența oraşelor ardelenesti.